Usporedni prikaz općih metoda tretmana zatvorenika u zemljama Europske unije

Novak, Tena

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:850854

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-20**

Repository / Repozitorij:

Faculty of Education and Rehabilitation Sciences - Digital Repository

Sveučilište u Zagrebu

Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

Usporedni prikaz općih metoda tretmana zatvorenika u zemljama Europske Unije

Tena Novak

Zagreb, srpanj 2017.

Sveučilište u Zagrebu

Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

Usporedni prikaz općih metoda tretmana zatvorenika u zemljama Europske Unije

Tena Novak

Ljiljana Mikšaj- Todorović, prof.dr.sc.

Zagreb, srpanj 2017.

Izjava o autorstvu rada

Potvrđujem da sam osobno napisala rad „Usporedni prikaz općih metoda tretmana zatvorenika u zemljama Europske Unije“ i da sam njegova autorica.

Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima jasno su označeni kao takvi te su adekvatno navedeni u popisu literature.

Tena Novak

Zagreb, 14. lipnja 2017.

SAŽETAK

Usporedni prikaz općih metoda tretmana zatvorenika u zemljama Europske Unije

Ime i prezime studentice: Tena Novak

Ime i prezime mentorice: prof.dr.sc. Ljiljana Mikšaj-Todorović, prof.dr.sc.

Program/modul: Socijalna pedagogija/odrasli

Iako se metode tretmana zatvorenika razlikuju od države do države, postoji konsenzus oko korištenja općih metoda tretmana koje se odnose na rad, obrazovanje i slobodno vrijeme zatvorenika. Ciljevi ovog rada su načiniti usporednu analizu formalnih dokumenata koji oblikuju opće metode tretmana u zemljama Europske Unije te dati prikaz primjera dobre prakse u provođenju. Svrha ovog rada je kritička analiza rezultata poredbe i primjera dobre prakse te formiranje prijedloga za unapređenje zatvora i kaznionica Republike Hrvatske u području općih metoda tretmana.

Radom je utvrđeno neslaganje između zakonskih propisa i svakodnevne prakse, najčešće zbog utjecaja izvan kontrole zatvorskih sustava zemalja članica Europske Unije. Iako postoje neslaganja, postoje i brojni primjeri dobre prakse, od onih iz područja rada zatvorenika, do slobodnog vremena, ali i pojedinih primjera koji spajaju tri područja metoda tretmana zatvorenika. Republika Hrvatska s obzirom na vlastite resurse, ekonomsku situaciju, uvjete i mogućnosti svojim zatvorenicima pruža kvalitetan tretman u usporedbi s ostalim zemljama Europske Unije.

Kritike koje se odnose na opće metode tretmana zatvorenika jesu nedostatak dostupnih izvješća vezanih uz njihovo provođenje, kao i nedostatak transparentnosti u provođenju istih. Osim toga, za većinu programa ne postoji adekvatna evaluacija te postoji generalni nedostatak informacija o programima unutar kaznionica i zatvora.

Autorica smatra da je za unaprjeđenja općih metoda tretmana na području rada u Republici Hrvatskoj potrebno kreirati i provoditi programe koji bi zatvorenike pripremili za traženje zaposlenja i predstavljanje sebe kao potencijalnih zaposlenika te proširenje mogućnosti zaposlenja na zahtjevnijim poslovima. Također, preporuča se proširenje mreže suradnje s civilnim sektorom u području obrazovanja zatvorenika, korištenje zatvorenika sa specijalnim vještinama i znanjima za neformalno obrazovanje drugih zatvorenika te edukacija strukovnih učitelja i priprema za rad sa zatvorskom populacijom. Preporuke u vezi slobodnog vremena odnose se na poticanje zatvorskog osoblja na razmjenu ideja i informacija jer svaki od navedenih primjera dobre prakse u nekom obliku već postoji unutar hrvatskog zatvorskog sustava. Stoga je zadnja preporuka upućena zatvorskom osoblju koje takve prakse provodi te ih se potiče na bilježenje, objavljivanje i širenje iskustva kako bi svojim primjerima doprinijeli kvaliteti općih metoda tretmana u Republici Hrvatskoj.

Ključne riječi: tretman, zatvor, kaznionica, Europska Unija

SUMMARY

Comparison of General Methods of Prisoner Treatment in European Union Countries

Student: Tena Novak

Mentor: Ljiljana Mikšaj-Todorović, PhD

Program/module: Social Pedagogy/Adults

Although methods of treatment of prisoners differ from state to state, there is a consensus about the use of general methods of treatment related to the work, education and leisure time of prisoners. The aim of the paper is to make a comparative analysis of formal documents that shape the general methods of treatment in the European Union countries and give examples of good practices in carrying them. The purpose of this paper is to provide a critical analysis of the results of comparisons and examples of good practice and the creation of proposals for the promotion of prison and penal institutions of the Republic of Croatia in the field of general methods of treatment.

Disagreements between legal regulations and everyday practices were identified in the paper, mostly because of the impacts that are not in control of prison systems of individual EU member states. Although there are disagreements, there are numerous examples of good practices. Considering its resources, economic situation, conditions and opportunities, the Republic of Croatia offers quality treatment to its prisoners in comparison with other European Union countries.

The criticisms of the general methods of treatment of prisoners are the lack of available reports on the work, education and leisure time of prisoners, lack of evaluation, as well as lack of transparency in carrying them out.

The author thinks that to improve the general methods of treatment in the work area, it is necessary to create and implement programs that prepare prisoners for job search and representing themselves as potential employees, as well as expansion of employment opportunities in more demanding jobs. It is also recommended to: extend the network of civil-sector cooperation in the area of prison education, use prisoners with special skills and knowledge for informal education of other inmates, and to educate vocational teachers to prepare them for work with the prison population. Recommendations regarding free time relate to encouraging prison staff to exchange ideas and information because each of these examples of good practice in some form already exists within the Croatian prison system. Therefore, the last recommendation is addressed to prison staff practicing such practices and encourages them to record, publish, and disseminate their experiences in order to contribute to the quality of the general methods of treatment in the Republic of Croatia.

Key words: treatment, prison, jail, European Union

Sadržaj

1. Uvod 1

2. Ciljevi i svrha rada 4

3. Dokumenti koji definiraju tretman zatvorenika 5

4. Rad 9

5. Obrazovanje 16

6. Slobodno vrijeme 26

7. Kritički osvrt na provedbu općih metoda tretmana zatvorenika u zemljama Europske Unije 37

8. Usporedba i preporuke za unaprjeđenje općih metoda tretmana u Republici Hrvatskoj .. 40

9. Zaključak 43

10. Literatura 46

1. Uvod

Oblici tretmana zatvorenika tokom povijesti bili su različiti te podložni promjenama politike, stanja i kretanja kriminaliteta te reakcijama zajednica na kriminalitet stoga je bitno naglasiti da se penalni sustavi, kao takvi, ne mogu izdvajati te proučavati odvojeno od društva i cjelokupnog pravosuđa neke zemlje (Cavadino i Dignan, 2007). Reakcije na kaznena djela su različite te stoga postupci i odnos prema počiniteljima varira ovisno o kaznenom djelu, ali i kultutrološkom okviru.

Ne ulazeći u pozadinske kulturološke utjecaje, Rutherford (1993) govori o tri tipa reakcija pravosuđa na počinitelje kaznenih djela, a to su izrazito punitivni, to jest, retributivni pravosudni sistem, administracijski orijentirani sistem te inkluzivni, to jest, rehabilitacijski orijentirani sistem (prema Cavadino i Dignan, 2007).

Punitivni pravosudni sistem odražava stav da se prema počiniteljima treba odnositi što strože u svakom koraku (od otkrivanja pa do izdržavanja kazne) te isključujuće. Takvi sistemi imaju tendenciju odbacivanja počinitelja kaznenih djela kao punopravnih članova društva (Cavadino i Dignan, 2007) te se usmjeravaju na samo kažnjavanje, kao što sam naziv govori.

Kada se govorio o administracijski orijentiranom sistemu (eng. *managerialist*), govori se o nastojanju da se na pravosudni sistem primijene administrativna i birokratska s ciljem da cijeli proces bude što tečniji i financijski isplativiji za državu. Naglasak je na optimalnoj izvedbi te na povezanosti državnih agencija, kao i na brzom protoku informacija i predmeta među njima, ali i alternativnim metodama obavljanja zadataka s ciljem protjecanja što kraćeg vremena (Raine, Willson, 1996; Cavadino, Dignan, 2007).

Kod rehabilitacijski orijentiranih sistema naglasak je na ljudskim pravima te dostojanstvenom postupanju prema počiniteljima kaznenih djela pored svih ostalih principa. Takvi sistemi su inkluzivni te nastoje reintegrirati počinitelje u društvo kao osobe koje poštuju zakon. Ovakvi sistemi počivaju na pretpostavci da se pojedinci mogu promijeniti te da se mogu vratiti životu na slobodi bez kriminala te obuhvaćaju cijeli raspon reakcija društva, od rehabilitacijskog ideala do restorativne pravde (Huebner, 2010; Cavadino, Dignan, 2007). Ovakav model očituje se u državama članicama Europske Unije.

Osim ranije navedenih pretpostavki za odabir društvene reakcije na kriminalitet i počinitelje kaznenih djela, Wenzel i suradnici (2008) predlažu konceptualni okvir za

razumijevanje naklonosti prema specifičnim vrstama intervencija pravosuđa. U pokušaju da razumiju što razlikuje sklonost retributivnom, a što restorativnom odgovoru na kršenje zakona, u svom sociopsihološkom pristupu pretpostavljaju da postoje dva različita konstrukta pravde i onoga što ona podrazumijeva. S jedne strane, retributivni pristup konceptualizira pravdu kao jednostranu snagu protiv počinitelja, dok restorativni pristup konceptualizira pravdu kao obnavljanje odnosa između uključenih strana, to jest, počinitelja i žrtve. Autori navode da je taj koncept također služi kao sveobuhvatni okvir za razumijevanje svih vrsta odgovora na kaznena djela (na primjer, zatvorske kazne, isprike, naknade i slično), kada su poželjni, kada se smatraju prikladnim i zašto.

Stručnjaci koji se bave penologijom i kriminologijom slažu se da za promjenu nije dovoljno samo lišavanje slobode i zatvaranje počinitelja kaznenih djela, već da rehabilitacijski postupci uvelike utječu na smanjenje recidiva i reintegraciju zatvorenika u društvo (Andrews, Bonta i Hodge, 1990). Za uspjeh rehabilitacijske intervencije bitna su tri principa, a to su: princip rizika, to jest, usmjeravanje na zatvorenike koji imaju najveći stupanj rizika, zatim princip djelovanja na kriminogene potrebe te princip prijemčivosti koji osigurava individualizirani pristup zatvorenicima – odabir i korištenje stilova i modela tretmana koji odgovaraju zatvorenikovim potrebama i stilovima učenja. Iako ova tri principa omogućuju kreiranje pojedinačnog programa postupanja prilagođenog za svakog zatvorenika posebice, neke metode se univerzalno primjenjuju prema svim zatvorenicima te ih Buđanovac (1989, prema Mikšaj-Todorović i Buđanovac, 1998) naziva općim metodama tretmana. Opće metode tretmana zatvorenika obuhvaćaju rad, slobodno vrijeme i obrazovanje te sačinjavaju sadržaj institucionalnog života. Bitno je naglasiti da su sudjelovanje i uspješnost zatvorenika upravo u ova tri područja u Republici Hrvatskoj neposredno povezana s određivanjem ocjene uspješnosti njihovog funkcioniranja u penalnoj ustanovi te imaju posljedice na određivanje nagrada, pogodnosti i uvjetnog otpusta.

Mnogi penalni sustavi omogućuju zatvorenicima rad. On omogućuje zatvorenicima smisleno provođenje vremena u zatvoru ili kaznionici te mogućnost zarade. Rad također igra važnu ulogu u resocijalizaciji zatvorenika jer im omogućuje da steknu vještine i radno iskustvo koje će im pomoći da pronađu posao nakon izlaska na slobodu. Ne smije se zaboraviti ni penološka funkcija - smanjenje monotonije zatvorskog života zatvorenika kroz produktivne aktivnosti smanjuje mogućnost potencijalno nasilnih ili antisocijalnih aktivnosti, pomaže pri održavanju fizičke snage i time u nekoj mjeri smanjuje zdravstvene probleme (Guilbaud, 2010). Bushway (2003) nudi drugačiji pogled na rad zatvorenika unutar penalnih

ustanova – on navodi da rad ne utječe neposredno na rehabilitaciju, već posredno –on omogućuje konstruktivno provođenje vremena, osigurava prihode te olakšava kontrolu unutar kaznionice. Međutim, iako postoje dokazi o uspješnosti rada zatvorenika unutar penalnih ustanova, Solomon i suradnici (2004) naveli su nekoliko ključnih problema kada se govori o radu zatvorenika:

- nedostatak prostora i financiranja;
- nedostatna privatna partnerstva za pružanje smislenog rada svim zatvorenicima;
- opozicija lokalnih tvrtki i stanovnika koji se natječu za ugovore i poslove;
- nedosljednosti između državnih zahtjeva koji ograničavaju internacionalnu trgovinu.

Postoje brojna istraživanja o učinkovitosti obrazovanja zatvorenika i njenog utjecaja. Jedan od dokaza o pozitivnom utjecaju obrazovanja na ponašanje zatvorenika nakon puštanja na slobodu pokazalo je *Three-state recidivism study* provedena u državama Maryland, Minnesota i Ohio (Steurer, Smith i Tracy 2001). U istraživanju su uspoređivane dvije skupine počinitelja - ona koja je sudjelovali u obrazovnim programima prilikom izdržavanja kazne te ona skupina koja nije sudjelovala u istima. Istraživanje je osmišljeno kako bi procijenilo ne samo utjecaj tretmana u penalnoj ustanovi i obrazovanja na recidivizam, već i na stopu zapošljavanja nakon puštanja iz zatvora. Rezultati ovog istraživanja pokazali su da obrazovanje za zatvorenike povećava mogućnosti zapošljavanja, smanjuje kriminalno ponašanje i tako smanjuje ukupni trošak kriminaliteta zajednici. Međutim, Harper i Chitty (2005) u svojoj sistemskoj studiji utjecaja tretmana unutar penalnih ustanova (među kojima je i obrazovanje zatvorenika) navode da kvazi-eksperimentalne ili ne-eksperimentalne studije procjene učinkovitosti tretmana otežavaju pripisivanje pozitivnih ishoda tretmanu i intervencijama poduzetim unutar penalne ustanove.

Osim rada i obrazovanja zatvorenika, slobodno vrijeme također ima važna ulogu u procesu rehabilitacije zatvorenika. Frey i Delaney (1996) navode da je sudjelovanje zatvorenika u rekreativnim aktivnostima korisno sredstvo za suzbijanje monotonog života unutar penalne ustanove, kao i „sigurnosni ventil“ za oslobađanje izgrađenih emocija i napetosti do kojih dolazi. Aktivnosti unutar slobodnog vremena također mogu utjecati i na odnose među zatvorenicima kao i na njihove vrijednosti te posredno prevenirati nerede i sukobe unutar penalnih ustanova (Bottoms, Hay i Sparks, 1995).

2. Ciljevi i svrha rada

S obzirom na ranije navedene modele koje objašnjavaju pristup i odabir metoda tretmana zatvorenika, kao i pozitivne ishode koje se pripisuju metodama koje se nazivaju opće metode tretmana (rad, obrazovanje i slobodno vrijeme) pitanja kojima će se ovaj rad baviti jesu analiza formalnih dokumenata zemalja Europske Unije koji ih oblikuju, s obzirom na njihovu dostupnost te opširnost.

Osim analize formalnih dokumenata koji oblikuju metode tretmana, rad će se usmjeriti i na procjenu provođenja istih, to jest, usklađenost formalnih dokumenata i zakonskih okvira sa svakodnevnom praksom i provođenjem tih istih mjera, kao i na procjenu same literature koja pruža uvid u načine provođenja općih metoda tretmana.

Treće istraživačko pitanje koje oblikuje ovaj rad jest prikaz primjera dobre prakse u provođenju općih metoda tretmana, prikaz njihovih načina provedbe, ciljeva te evaluacije.

Svrha ovog rada jest kritička analiza rezultata poredbe i primjera dobre prakse te formiranje prijedloga za unapređenje zatvora i kaznionica Republike Hrvatske u području općih metoda tretmana.

3. Dokumenti koji definiraju tretman zatvorenika

U novije vrijeme, razvojem ljudskih prava sve se više pozornosti pridodaje i pravima zatvorenika i njihovom tretmanu te pokušaju donošenja smjernica radi ujednačavanja prakse. Odbor ministara Vijeća Europe (Maculan, Ronco, Vianello, 2013) 1973. godine usvojio je Europska zatvorska pravila (EZP) koja imaju za cilj standardizirati zatvorske politike država članica kako bi se stvorile zajedničke norme i prakse. No, čak dvadesetak godina ranije, 1955. godine u Ženevi, na Prvom kongresu Ujedinjenih Naroda o prevenciji zločina i postupanju s prijestupnicima prihvaćena su Standardna minimalna pravila za tretman zatvorenika (United Nations, 20116). Ona su i danas temeljni dokument za postupanje prema zatvorenicima diljem svijeta te su prvi dokument takve vrste. U mnogim zemljama, ona su i jedini dokument koji je dostupan zatvorenicima, a da im ujedno daje do znanja kakav tretman bi trebali očekivati, ali i na kakav tretman imaju pravo. Standardna minimalna pravila za tretman zatvorenika jedan su od dokumenata prema kojima se vrši nadzor i inspekcija nad penalnim ustanovama (APT, 2012). Njima su obuhvaćeni svi standardi koji se tiču života unutar kaznionica, od prehrane, do smještaja pa do zdravstvene njege. Ono što je za ovaj rad najbitnije jesu principi tretmana zatvorenika u užem smislu. Pritom se misli na svrhu kazne zatvora i poduzimanje rehabilitacijskih postupaka prema zatvoreniku te principa na kojima oni počivaju. Tako se u Standardnim minimalnim pravilima za tretman zatvorenika navodi da se tretman zatvorenika ne bi trebao oslanjati na zatvorenikovu isključenost iz zajednice, već na naglašavanju njegovog pripadanja istoj, stoga se navodi i važnost suradnje penalnih institucija sa organizacijama u zajednici kako bi se zatvoreniku omogućilo njegovanje socijalnih veza (od obiteljskih pa i širih). Također, u Standardnim minimalnim pravilima navodi se da je potrebno poduzeti sve korake nužne za ostvarivanje zaštite prava koja se odnose na građanske interese, prava socijalnog osiguranja i druge socijalne koristi zatvorenika. Kada se govori o radu zatvorenika, naglašava se pomno usklađivanje sposobnosti (fizičkih i kognitivnih) zatvorenika s radnim mjestom na kojeg ga se zapošljava. Zatvorenici se zapošljavaju kako bi stekli navike održavanja radnog odnosa i odlaska na posao, koje bi im po izlasku iz penalne ustanove trebale pomoći da ne počine recidiv. Posebna pozornost pridaje se usavršavanju mladih zatvorenika kako bi im se, nakon izlaska na slobodu, povećale mogućnosti zapošljavanja i privređivanja dostatnog za njihove životne potrebe. Također, Standardna minimalna pravila nalažu da penalne ustanove omoguće radnu okolinu što sličniju onoj na slobodi kako bi se zatvorenici pripremili za uvjete uobičajenog profesionalnog života, što uključuje i propise o

mjerama opreza predviđenih za zaštitu sigurnosti i zdravlja, naknadi štete ukoliko dođe do ozlijede ili bolesti, pravilnike o minimalnoj i maksimalnoj naknadi za odrađen rad i slično. Ono što Standardna minimalna pravila također predviđaju jest štednja novčane naknade za rad, to jest, preporučuje se da se dio naknade odvaja za zatvorenika kako bi imao novčanu ušteđevinu jednom kada izađe na slobodu, dok mu se dio ušteđevine ostavlja kako bi sebi mogao priskrbiti ono što mu je potrebno, kao i poslati pomoć obitelji u obliku novčane naknade (prema člancima 71 – 76).

Obrazovanje zatvorenika nije obuhvaćeno Standardnim minimalnim pravilima na način (količinom pravila) koji je obuhvaćen rad zatvorenika, što ne umanjuje njegovu izrazitu važnost. Osim što se, kao što je i ranije navedeno, potiče profesionalno usavršavanje mlađih zatvorenika, obrazovanje nepismenih i mladih zatvorenika obvezatno je, a uprava mu je obavezna posvetiti posebnu pažnju. Koliko je to moguće, obrazovanje zatvorenika mora biti integrirano s odgojno-obrazovnim sustavom zemlje, tako da nakon puštanja na slobodu mogu bez teškoća nastaviti školovanje ukoliko to žele (prema članku 77).

Najmanje je pravila posvećeno upravo slobodno vremenu zatvorenika te se navodi da se rekreacijske i kulturne aktivnosti pružaju u svim institucijama u korist mentalnog i tjelesnog zdravlja zatvorenika (prema članku 78).

Od 1973. godine, kada su prvi puta usvojena od strane Vijeća ministara, mnogo se toga promijenilo te su se Europska zatvorska pravila mijenjala ukorak s društvenim događajima. Trenutno je najnovija verzija usvojena od strane Odbora ministara 11. siječnja 2006. godine na 952. sjednici zamjenika ministara. U dokumentu se navodi da je on usvojen vodeći računa o Europskoj konvenciji o ljudskim pravima i sudskoj praksi Europskog suda za ljudska prava, rezultatima rada Europskog odbor za sprječavanje mučenja i neljudskog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, ali i pod utjecajem značajnih društvenih promjena koje su utjecale na razvoj pristupa prema izvršenju kazne zatvora u Europi tijekom posljednja dva desetljeća. U Europskim zatvorskim pravilima se također navodi i važnost Standardnih minimalnih pravila Ujedinjenih naroda o postupanju sa zatvorenicima koja su u ovom dokumentu dodatno prilagođena potrebama i društvenoj i kulturološkoj situaciji na području Europe (Council of Europe, 2006).

U Europskim zatvorskim pravilima (Council of Europe, 2006) navode se temeljna načela postupanja sa zatvorenicima i njihovog tretmana. Oni su izrazito bitni jer, kao što je ranije navedeno, predstavljaju način na koji države članice Europske Unije formiraju svoj odgovor

na kriminalitet te kaznena djela, kao što i definiraju način provođenja općih metoda tretmana. Prema Vijeću Europe (2006), temeljna načela su:

1. Sa svim osobama lišenima slobode postupat će se poštujući njihova ljudska prava.
2. Osobe lišene slobode zadržavaju sva prava, osim onih koja su im oduzeta osuđujućom odlukom ili odlukom na temelju koje se određuje pritvor u zakonom propisanom procesu.
3. Ograničenja za osobe lišene slobode bit će svedena na minimum te će biti proporcionalna zakonskoj osnovi na temelju koje su određena.
4. Nedostatak sredstava ne opravdava uvjete u zatvorima koji znače kršenje ljudskih prava.
5. Život u zatvoru u najvećoj će mogućoj mjeri nalikovati pozitivnim oblicima života u društvu na slobodi.
6. Sa svakim oblikom lišenja slobode postupat će se na individualiziran način koji će pospješiti reintegraciju osoba lišenih slobode u društvenu zajednicu.
7. Poticat će se suradnja s vanjskim socijalnim službama te u najvećoj mogućoj mjeri uključivanje civilnog društva u zatvorski život.
8. Zaposlenici u zatvorima obavljaju važnu javnu službu zbog čega će njihov odabir, izobrazba i uvjeti rada omogućivati održavanje visokih standarda u postupanju sa zatvorenicima.
9. Sve će zatvore redovito nadzirati vladine inspekcije i nezavisna promatračka tijela.

Iako su rad, slobodno vrijeme te obrazovanje obuhvaćeni Standardnim minimalnim pravilima Ujedinjenih naroda o postupanju sa zatvorenicima, u Europskim zatvorskim pravilima oni su jasnije definirani te im je svrha u potpunosti usklađena s ranije navedenim načelima. Tako kada se govori o radu, naglašava se da će se smatrati isključivo pozitivnim elementom kućnog reda, a ne dodatnim načinom kažnjavanja ili izrabljivanja. On će se u potpunosti pokušati modelirati prema radu na slobodi te će uključivati naknadu za rad zatvorenika, odgovarajuću zdravstvenu zaštitu i zaštitu zatvorenika na radu, bit će određeno osiguranje zatvorenika od povreda na radu, uključujući profesionalna oboljenja te se navodi da će zatvorenici imati najmanje jedan dan odmora tijekom tjedna i dovoljno vremena za obrazovanje i druge aktivnosti. U pravilima se također navodi da će zatvorenici, sukladno odgovarajućoj strukovnoj selekciji i zahtjevima dobrog reda i discipline, biti u mogućnosti birati željenu vrstu posla te da im se na ovaj način postepeno vraća kontrola nad odlukama u

vlastitom životu, koja je u zatvorskim uvjetima, svedena na minimum (prema članku 26.1-26.17).

Europska zatvorska pravila navode da će svaki zatvor svojim zatvorenicima nastojati pružiti što brojnije obrazovne programe koji će biti primjereni njihovim interesima i željama. Također, velik je naglasak stavljen na obrazovanje mladih zatvorenika, onih s posebnim potrebama, nepismene zatvorenike te one bez osnovnog obrazovanja ili strukovne izobrazbe. Obrazovanje ne bi smjelo biti obezvrijeđeno u odnosu na rad zatvorenika te zatvorenici ne bi smjeli biti financijski ili na bilo koji drugi način zakinuti tijekom svog obrazovanja. U svakom zatvoru Europska zatvorska pravila predviđaju postojanje knjižnice, a organizaciju obrazovanja sastavnim dijelom sustava obrazovanja i strukovne izobrazbe u državi. Ukoliko je moguće, ona predviđaju i organizaciju obrazovanja pod pokroviteljstvom vanjskih obrazovnih institucija (prema članku 28.1-28.7).

Kada se govori o slobodnom vremenu, ono je definirano kroz tjelovježbu i rekreaciju. Tako je predviđeno da svaki zatvorenik barem sat vremena dnevno posveti tjelovježbi na svježem zraku, ukoliko to vremenski uvjeti omogućavaju, a u slučaju loših vremenskih uvjeta, tjelovježba mora biti organizirana na drugačiji način. Slobodno vrijeme sačinjava sastavni dio kućnog reda kroz adekvatno organizirane aktivnosti kojima se promiče tjelesno zdravlje i omogućuju odgovarajuća tjelovježba i rekreacija, kao i sport, igre, kulturne aktivnosti, hobiji i drugi interesi kojima se popunjava slobodno vrijeme. Navodi se da bi upravo te aktivnosti trebale u što većoj mogućoj mjeri biti organizirane od strane zatvorenika (prema članku 27.1-27.7).

Standardna minimalna pravila Ujedinjenih naroda o postupanju sa zatvorenicima te Europska zatvorska pravila činit će referentni okvir prema kojem će se voditi kritički osvrt općih metoda tretmana zatvorenika u ovom radu.

4. Rad

Uloga rada u tretmanu zatvorenika velika je te ima nekoliko funkcija. Neke od funkcija su povećanje stope zaposlenja bivših zatvorenika kroz stvaranje radnog iskustva i razvijanje vještina, razvijanje radnih navika te stjecanje financijskih resursa za svoje potrebe. U ovom dijelu rada biti će prikazani načini na koje pojedine zemlje Europske Unije i njihovi kazneno pravni sustavi pristupaju radu i zapošljavanju zatvorenika prilikom izdržavanja kazne.

U Kataloniji zatvorenici rade unutar samih kaznionica. Pravosuđe omogućuje radnu snagu (zatvorenike) i prostor, a tvrtke doprinose strojevima i sirovinama. U Španjolskoj postoji problem prevelikog broja zatvorenika - nemoguće je da svi zatvorenici koji mogu i žele raditi to stvarno i učine. I u Španjolskoj i u Kataloniji postoji mnogo opcija za strukovnu izobrazbu zatvorenika koja se sustavno prilagođava potrebama tržišta rada. Neki od tečajeva koji su im omogućeni jesu iz područja industrije (gradnja, tiskanje tekstila, ugradnja plina, metalnih konstrukcija, vodovoda, stolarija, mehanička elektronika i slično), uslužnih djelatnosti (asistent za gerijatrijsku njegu, ugostiteljstvo, administracija i slično) te iz poljoprivrednog sektora (poljoprivreda, vrtlarstvo). Plaća zatvorenika odgovara onoj minimalnoj koja se utvrđuje za radnike izvan zatvora (European Prison Observatory, 2014). Rad unutar kaznionica priliči onome na slobodi kako bi se zatvorenici mogli upoznati sa zahtjevima na slobodnom tržištu rada, kako s tehnološke, tako i organizacijske strane. Samo upravljanje radom zatvorenika je dualno – izravno preko kaznionica ili pak u suradnji s privatnim tvrtkama. Navodi se da mnoge glavne španjolske industrijske tvrtke surađuju s kaznionicama, što rad zatvorenika čini i društveno korisnim. Iako se prilikom samog opisa radnih uvjeta zatvorenika u Španjolskoj ne navodi rehabilitacijska ili reintegracijska uloga, ona je vidno naglašena kroz mogućnosti strukovne izobrazbe. Tako se za cilj strukovne izobrazbe navodi rješavanje problematike nedostatka osposobljenih zatvorenika, poboljšavajući njihovu stručnu spremu kako bi se omogućila njihova reintegracija. Ne samo da je zatvorenicima omogućena strukovna izobrazba, omogućen im je i 90-satni program Orijentacijski program osposobljavanja i rada (eng. *Training and Labour Orientation plans, FOL Program*) koji ih priprema za izlazak na slobodu i priključivanje tržištu rada. Njegov cilj je informirati sudionike o pravima i obvezama koji proizlaze iz radnog odnosa, izvorima

zapošljavanja, metodama i tehnikama za traženje posla, kao i vrstu odnosa koji se uspostavljaju u radnom okruženju (Secretaría General de Instituciones Penitenciarias, 2014). S obzirom da jedine dostupne informacije o radu zatvorenika u Španjolskoj i Kataloniji potječu od same države, izvješća od strane neutralnih stranaka značajno bi pridonijela objektivnosti navedenih podataka.

Iako pripadaju sličnom kulturološkom okviru, situacija u Italiji potpuna je drugačija od ranije opisane situacije u Španjolskoj i Kataloniji. European Prison Observatory (2014) navodi da iako postoji mogućnost rada zatvorenika izravno za kaznionicu ili pak privatnu tvrtku, u prosjeku je zaposlen samo jedan od pet zatvorenika te se to pripisuje nedostatku financijskih sredstava. Prema zakonu, rad zatvorenika izvan kaznionice je dopušten, osim za počinitelje izuzetno teških kaznenih djela. Prema izvješću, strukovno obrazovanje i potreba za istim se rijetko uzima u obzir. Mogućnost rada je često sredstvo manipulacije kojim se pokušava pridobiti zatvorenike kako bi postali doušnici pravosudne policije unutar kaznionica. Rad je zakonski uveden 1975. godine te se prema zakonu jasno naglašava njegova rehabilitacijska svrha. Prema istom zakonu, navodi se da je rad obavezan (osim opravdanih razloga koji se utvrđuju individualno), da ga je administracija dužna organizirati (i u suradnji s privatnim tvrtkama) te da cilj rada nije dodatno kažnjavanje, već organizacija vremena unutar kaznionice (Ministero della Giustizia, 2017). Iako zakonski okvir određuje jedno, prema izvješću European Prison Observatoryija jasno je vidljivo da je talijanski zatvorski sistem suočen s problemima koji se tiču organizacije i provedbe rada zatvorenika.

Uvjeti koji se tiču rada zatvorenika u Francuskoj spadaju negdje između onih ranije navedenih. Iako zakonodavstvo nalaže da poduzme što više koraka kako bi se zatvorenici zaposlili, zbog nedostatka poslova općenito, navodi se da je stopa zaposlenja zatvorenika samo 28% (European Prison Observatory, 2014). Polovica zaposlenih zatvorenika radi za kaznionicu (ili za privatne tvrtke, ukoliko se radi o privatnim kaznionicama) te obavljaju poslove poput održavanje, rada u kuhinji ili distribucije obroka. Zatvorenici posao mogu obavljati u radionicama ili u kaznionicama privatnih tvrtki. Zanimljivost u francuskom zatvorskom sistemu je mogućnost samozapošljavanja zatvorenika, međutim, oni koji se odluče na taj pothvat suočeni su s brojnim organizacijskim problemima, kao što su dobivanje potrebne dozvole od upravitelja te nedostatak pristupa potrebnim elektroničkim sredstvima

komunikacije. Iako je zatvoreniku kao pojedincu teško doći do sredstava i resursa pomoću kojih bi mogao obavljati vlastiti posao, unutar dvije francuske kaznionice nalaze se pozivni centri koji pružaju komercijalne usluge i provode istraživanja navika potrošača. Općenito, dostupni proizvodni poslovi ne zahtijevaju posjedovanje posebnih vještina već se radi o jednostavnim i ponavljajućim poslovi ili proizvodnim poslovima koji zahtijevaju osnovne vještine (European Prison Observatory, 2014). Zaključno, takve vrste poslova ostavljaju malo prostora za napredak i stjecanje vještina koje će zatvorenicima omogućiti lakše zapošljavanje prilikom izlaska iz kaznionice, međutim, zadovoljavaju svrhu konstruktivnog provođenja vremena unutar kaznionice, kao i osiguravanja financijskih sredstava po izlasku na slobodu.

U Ujedinjenom Kraljevstvu[1] zatvorenici imaju priliku raditi kako za samu kaznionicu u koju su smješteni, tako i za privatne tvrtke koje sve više surađuju sa zatvorskim sustavom te su neke od tih tvrtki kritizirane zbog smanjenja radne snage i sve češćeg stvaranja ugovora s kaznionicama. Iako bi rad zatvorenika, prema Europskim zatvorskim pravilima, trebao sličiti onome na slobodi, u kaznionicama diljem Ujedinjenog Kraljevstva zatvorenici koji rade za privatne tvrtke dobivaju minimalnu plaću te često rade prekovremene sate, a u nekim izvještajima se navodi da se radi o čak 60 sati tjedno (European Prison Observatory, 2014). Navodi se da zatvorenici imaju prilike za učenje određenih vještina (šivanje, zidarstvo i slično), međutim, u praksi se radi o prilično jednostavnim vještinama i radu. *The Howard League for Penal Reform* (2000) u svojoj reviziji rada zatvorenika u Ujedinjenom Kraljevstvu navodi da ne samo da ne naliči onome na slobodi, već da potplaćenost zatvorenika, nedostatak jasne radne etike, slaba mogućnost učenja i usavršavanje vještina kod zatvorenika stvaraju negativnu sliku legitimnog rada na slobodi.

Ipak, u literaturi se kao primjer dobre prakse inovativnog zapošljavanja zatvorenika može naići na *Barbed* - jedinstveno socijalno poduzeće za grafički dizajn koje je 2005. godine pokrenuto u Zatvoru u Coldingleyu od strane *Howard League for Penal Reform*, dobrotvorne udruge u Ujedinjenom Kraljevstvu sa sjedištem u Londonu. Taj projekt nastao je kao reakcija na cjelokupnu lošu situaciju vezanu uz rad zatvorenika unutar kaznionica te je imao tri cilja: koristeći poslovni model socijalnog poduzetništva omogućiti visoko kvalitetni i profesionalni grafički dizajn, potpomoći financiranju udruge kroz rad zatvorenika te omogućiti model novog i inovativnog pristupa radu zatvorenika (The Howard League for Penal Reform, 2008).

[1] Engleska, Škotska, Wales i Sjeverna Irska

Iako ne postoje jasni dokazi i evaluacije da *Barbed* utječe na smanjenje recidivizma, sigurno je da predstavlja jedan zanimljiv koncept i način na koji se rad zatvorenika može unaprijediti, a da je u potpunosti u skladu s načelima navedenim unutar Europskih zatvorskih pravila kojima bi se svaka kaznionica trebala voditi.

Nije dostupno mnogo podataka o oblicima rada zatvorenika u Njemačkoj, međutim, zakon nalaže da je prilikom izdržavanja kazne zatvora radni angažman zatvorenika obavezan te da mora biti usklađen sa sposobnostima, trenutnim radnim navikama i profesijom zatvorenika. Bilo da zatvorenik radi u proizvodnji ili uslužnom sektoru, dužan je godišnje tri mjeseca provesti u pomoćnoj službi kaznionice ili zatvora u kojoj se nalazi. Ukoliko zatvorska uprava nije u mogućnosti omogućiti zaposlenje, zatvoreniku je dopušteno te ga se potiče da sudjeluje u aktivnostima treninga ili bilo kakvim ekonomski opravdanim aktivnostima (White Paper, 2007). U medijima se izvještava o pokušaju usmjeravanja proizvodnje dobara iz istočnih zemalja Europe i Azije upravo u zatvore i kaznionice kako bi doprinijeli ekonomskoj situaciji svoje države. Izvještavaju da proizvođači tako radije odabiru proizvodnju unutar kaznionica kako bi proizvodi imali oznaku proizvedenog u Njemačkoj, što je 2011. godine donijelo 30 milijuna eura prihoda pokrajini Baden-Württemberg, a Bavarskoj čak 43,6 milijuna eura (Die Welt, 2012).

Kaznionice i zatvori nordijskih zemalja[2] pobuđuju interes medija iz razloga što su izrazito rehabilitativno orijentirani te pružaju visoke standarde života. Osim izrazito visokih životnih standarda, zatvorenicima su pružene brojne mogućnosti rada, iako se eksplicitno ne navodi o kakvim poslovima se radi. Ono što se navodi jest da neki zatvorenici imaju mogućnost izlaska kako bi odlazili na svoje radno mjesto, a ukoliko nisu radno angažirani, zatvorsko osoblje im pomaže u pronalasku posla. U nordijskim zemljama prema zatvorenicima se odnosi kao prema generalnoj populaciji te ih se na taj način dugotrajno i sustavno priprema za život izvan zatvora ili kaznionice nakon što izdrže svoju kaznu (Larson, 2013; Kjolberg, 2016).

[2] [2] Danska, Finska, Island, Norveška, Švedska

Zatvorenici u Rumunjskoj tipično su tijekom dana zatvoreni u svoje ćelije te im je stoga prilika za rad posebna privilegija jer pridodaje slobodi kretanja. Rad je zakonski obavezan svim zatvorenicima koji su zdravstveno i fizički sposobni, a oblik rada varira od rada u tvornicama unutar kaznionica pa sve do rada na slobodi (metalurgija, proizvodnja odjeće i obuće i slično). Zatvorenici koji nisu formalno zaposleni imaju mogućnost rada u održavanju kaznionice, kao i agrikulturi koja opskrbljuje kaznionicu u kojoj se nalaze. Zatvorenici koji su formalno zaposleni dobivaju određenu novčanu naknadu, međutim, njima ostaje samo 10% tog iznosa, dok ostatak odlazi kaznionici za troškove održavanja. Od tih 10%, dvije trećine odlaze na štednju, a zatvorenici slobodno upravljaju s jednom trećinom svoje plaće. Iako se ne navode formalni programi strukovnog obrazovanja, mnogi zatvorenici kroz rad imaju priliku steći diplomu o naukovanju (Cartner, 1992).

U Grčkoj zakon predviđa kompleksan sustav mogućnosti rada zatvorenika, kako unutar kaznionica, tako i u javnom i privatnom sektoru. U realnosti, većina tih poslova odnosi se na održavanje i brigu u kaznionicama (poput čišćenja, manjih popravaka i slično) te zatvorenici ne dobivaju plaću, već im se smanjuje preostala zatvorska kazna. Iako je ranije navedeno da zatvorenici imaju mogućnosti za plaćeni rad izvan kaznionice, u praksi se to ne događa. Samim time postoji vrlo malo dostupnih poslova koji uključuje obuku ili naukovanje koje bi moglo biti korisno za reintegraciju nakon izlaska iz kaznionice, a uvjeti nimalo ne sliče onima na slobodi. Podatak iz 2012. godine navodi da je u čak 34 zatvorske ustanove provedeno samo 11 programa stručnog usavršavanja (European Prison Observatory, 2014). Za razliku od mnogih europskih zemalja u kojima su radni uvjeti znatno bolji, a stopa zatvorenika opada, Grčka se bori s problemom prenapučenosti - većina grčkih zatvora ispunjavaju najmanje dvostruko veće kapacitete od onih predviđenih (Makris, 2012) pa je samim time i usmjerenost na rehabilitacijske potrebe manja. Čini se da u Grčkoj nedostatak resursa i općenito loša situaciju utječu na kvalitetu izvedbe tretmana zatvorenika, što ne opravdavaju ni Standardna minimalna pravila, a ni Europska zatvorska pravila.

Poljska je jedna od zemalja u kojoj je većina radnih mogućnosti neplaćena. Iako su privatne tvrtke nudile razne mogućnosti rada unutar kaznionica, presudom Ustavnog suda u Poljskoj ta je praksa ukinuta jer je bilo potrebno omogućiti zajamčenu naknadu za zatvorenike te to tvrtkama više nije bilo u tolikoj mjeri profitabilno. Osim toga, sve institucije pružaju

ograničene mogućnosti za neplaćeni rad za dobrobit jedinice u kojoj se zatvorenik nalazi, na način da oni mogu dijeliti obroke, raditi u kuhinji ili pomoći u čišćenju. Strukovno obrazovanje nije predviđeno, no potiče se razvoj vještina na radnom mjestu. Ukoliko je zatvorenik zaposlen od nekog izvan zatvorskog sustava ima pravo na naknadu koja ne smije iznositi više od 4% od minimalne plaće, a čitava naknada dobivena od poslodavca stavlja se na štenju te novac zatvorenik dobiva tek po izlasku iz kaznionice (European Prison Observatory, 2014).

Zakon o izvršavanju i izricanju kazne u Latviji naglašava da zatvorenici mogu biti zaposleni sa mogućnošću primanja naknade, ali i bez naknade za svoj rad. Ukoliko zatvorenik želi raditi i dobivati naknadu za svoj rad, on mora uputiti molbu upravitelju te tada može biti smješten na poslove održavanja kaznionice, na radnim mjesta omogućenim od strane privatnih tvrtki unutar kaznionice ili pak izvan kaznionice, ukoliko je to moguće. Strogo se nalaže da zatvorenici koji rade bez naknade mogu raditi samo u održavanju kaznionice i njenog kruga te općenito na poslovima koji promiču kvalitetu življenja unutar kaznionice. Kao i u mnogim sustavima, praksa se razlikuje od teorije te mali dio zatvorenika ima priliku raditi. Podaci iz prosinca 2012. godine govore da je od 6 026 zatvorenika u Latviji bilo zaposleno samo njih 1 224 (European Prison Observatory, 2014). Osim relativno male stope zaposlenosti, porazna je činjenica da oni koji jesu zaposleni obično rade po par sati tjedno, a nemaju ni prilike za stručno usavršavanje. Ono što se navodi kao uzrok ove situacije u Latviji jest gospodarska kriza koja je imala velik utjecaj na ionako ograničene mogućnosti zapošljavanja zatvorenika. Da ipak situacija nije toliko loša pokazuje pozitivan primjer iz kaznionice za žene Ilguciema, gdje postoji ugovor između kaznionice i tvrtke koji se bavi proizvodnjom ambalaže za pakiranje te takav sporazum omogućuje otvaranje radnih mjesta za zatvorenice (QCEA, 2005). Zanimljivo je da zatvorenici koji su bili zaposleni tijekom izdržavanja kazne zatvora, po izlasku iz kaznionice, imaju pravo na posebnu socijalnu pomoć od strane zavoda za zapošljavanje, što može samo biti dodatan poticaj. S obzirom da zatvorenici često nisu motivirani za rad te ne vide smisao istog, ovaj način ekstrinzične motivacije može služiti kao jedna od pogodnosti koja će se njima činiti smislenima i korisnima te ih barem na taj način sustav može potaknuti na rad – ukoliko ta mogućnost postoji s obzirom na ostale uvjete u Latviji. Trenutno stanje u latvijskim kaznionicama koje se tiče malih mogućnosti zapošljavanja ne samo da utječe na mogućnosti uštede novca za potrebe zatvorenika nakon što izađe na slobodu, već ne omogućuje ni stvaranje radnih navika,

kao ni privikavanje na očekivanja tržišta rada. U takvoj situaciji, primjeri suradnji s tvrtkama izvan zatvorskog sustava, poput one u Ilguciemi, mogu služiti kao daljnji poticaj i dokaz da se prilike mogu stvoriti i u generalno nepovoljnim uvjetima.

U Zakonu o izvršavanju kazne zatvora Republike Hrvatske (NN 130/13, glava XII.) predviđeno je da će se zatvoreniku omogućiti rad tijekom izdržavanja kazne zatvora, u skladu s njegovim, znanjima, sposobnostima, ali i mogućnostima ustanove u kojoj se pojedinac nalazi. Zatvorenici se potiču na rad, kako zbog stjecanja znanja i iskustva, tako i zbog njihove fizičke i duševne dobrobiti. Ukoliko je zatvorenik pristao na rad, a sukladno mišljenju liječnika i pojedinačnom programu izvršavanja kazne zatvora, zatvorenika se smješta na prikladnu vrstu rada. Rad bi trebao biti što sličniji onome na slobodi, što preporučaju i predviđaju Europska zatvorska pravila ali i Standardna minimalna pravila za tretman zatvorenika. Prema Izvješću o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2014. godinu, zatvorenicima je omogućeno da budu angažirani na pomoćno-tehnički poslovima, u zatvorskim radionicama i izvan kaznenih tijela temeljem ugovora s drugim poslodavcem ili kroz nastavak rada kod poslodavca i nastavak obavljanja vlastite djelatnost, s time da ih je najviše zaposleno upravo u pomoćno-tehničkim poslovima (Ministarstvo pravosuđa, 2015). Hrvatska bilježi visoku stopu zaposlenosti zatvorenika koja iznosi čak 53,60%. Pomoćno-tehnički poslovi, u kojima su zatvorenici najčešće zaposleni, odnose se na održavanje čistoće i urednosti prostorija i kruga kaznenih tijela, pranje vozila, ličenje, pomoćne poslove u praonici rublja, kuhinji i slično. U kaznionicama koje imaju vlastite radionice, zatvorenici obavljaju poslove poput poljoprivrede, održavanja, obrade metala i drva, ugostiteljstva i tako dalje. Zapošljavanjem zatvorenika kaznionice sebi priskrbljuju određena dobra te su proizvodi nastali radom zatvorenika predviđeni upravo za tijelo u kojem su nastali, a ukoliko postoji višak, on se raspodjeljuje po ostalim tijelima. U izvješću o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2014. godinu (Ministarstvo pravosuđa, 2015) navodi se zanimljivost da je jednom zatvoreniku, smještenom u Kaznionici i zatvoru u Šibeniku, omogućeno da tijekom izdržavanja kazne zatvora nastavi obavljati vlastitu djelatnost. Iako je to primjer samo jednog zatvorenika, upravo on postoji kao primjer da se tako nešto zatvoreniku može omogućiti ukoliko postoji volja, mogućnost, ali ponajprije – sigurnosni uvjeti.

5. Obrazovanje

U gotovo svim zemljama Europske Unije u današnje vrijeme postoje neki oblici obrazovanja dostupni zatvorenicima, no sigurno je da oni variraju s obzirom na resurse zemlje, ciljeve te politiku. Generalno, smatra se da bi zatvorenici trebali imati na raspolaganju iste oblike obrazovanja kao i oni na slobodi. Iako se ranije u radu spominju oblici strukovne izobrazbe i stjecanja vještina, koji kao takvi spadaju u obrazovanje, oni su usmjereni na povećanje zapošljivosti zatvorenika nakon izlaska na slobodu, dok će se u ovom dijelu rada više pažnje posvetiti upravo na obrazovanju poput onog dostupnog osobama na slobodi te svakom obliku obrazovanja usmjerenom na razvoj sposobnosti za kritičko razmišljanje, socijalnih i životnih vještina te razvoj osobe u cijelosti.

Razdoblje između 2000. do 2011. godine bilo je izuzetno plodonosno za obrazovne programe namijenjene zatvorenicima. Kroz programe Socrates, Leonardo da Vinci i Programe cjeloživotnog učenja (eng. *Lifelong Learning Programme*) financirano je ukupno 113 projekata za obrazovanje zatvorenika za čak 51 europsku zemlju. Većina zemalja bila je uključena u barem jedan projekt te su se bavile različitim temama. Neke od zajedničkih tema bile su tranzicija i reintegracija, zatvor kao pozitivno okruženje za učenje, umjetnost i kulturno stvaralaštvo te jedna od najosnovnijih - osnovno obrazovanje za odrasle. Projekti su uglavnom bili namijenjeni svim zatvorenicima, a ne određenim skupinama, iako je bilo i takvih (Hawley, Murphy i Souto Otero, 2013).

Razvijeno je mnogo programa koji pomažu zatvorenicima u zapošljavanju, a da nisu neki oblik strukovne izobrazbe. Tako je program *Women into Work,* baziran u Ujedinjenom Kraljevstvu, provodio vježbe i radionice sa ženskim zatvorenicama kako bi poboljšale vlastito samopouzdanje i samopoštovanje kako bi ih pripremili za život izvan kaznionice. Osim toga, radilo se i na učenju i poboljšanju vještina traženja poslova. Program S.A.L.I.S. provodio se u Italiji te se temeljio na poboljšanju vještina vezanih uz funkcioniranje u radnoj okolini, kao što su socijalne vještine, kako u odnosu s klijentima tako i suradnja s kolegama zaposlenicima te nadređenima (Hawley, Murphy i Souto Otero, 2013). Kao što se vidi, ovakvi obrazovni programi imali su za cilj povećati mogućnosti zaposlenja zatvorenika nakon izlaska na slobodu, no u širem kontekstu oni su bili usmjereni na razvoj životnih vještina kao što su socijalne i komunikacijske vještine.

Kada govorimo o Španjolskoj, njena zakonska regulativa predviđa obrazovanje zatvorenika s posebnim naglaskom na osnovnom školovanju nepismenih zatvorenika, mladih zatvorenika i stranaca te onih kojima je školovanje teško dostupno. Nude se programi poput opismenjavanja odraslih, srednjoškolsko obrazovanje, španjolski jezik i književnost za strance, strukovno osposobljavanje, a unutar pojedinih kaznionica djeluju i službene škole za strane jezike. Kao napredak, posebno se ističe ugovor o suradnji s *Universidad Nacional de Educación a Distancia* koji zatvorenicima pruža mogućnost formalnog sveučilišnog obrazovanja pod jednakim uvjetima kao i osobama na slobodi - što znači da zatvorenici dobivaju odgovarajuće mentorstvo, podršku na daljinu te potrebne didaktičke materijale. Osim obrazovanja koje pruža država nakon 2012. godine omogućena je suradnja kaznionica sa suradnicima u području obrazovanja zatvorenika. Tako nevladine organizacije, udruge i subjekti provode programe s ciljem rehabilitacije i socijalne reintegracije zatvorenika, a prema izvješću za 2012. i 2013. godinu, radi se o 657 nevladinih organizacija koje surađuju na 834 programa, dok je broj zaposlenih 7 009 (European Prison Observatory, 2014). Unutar kaznionica, prema podacima s kraja 2013. godine, bilo je zaposleno gotovo 700 nastavnika koji su poučavali i mentorirali unutar kaznionica. Svaka kaznionica opremljena je s jednom ili više učionica gdje se održava nastava i školovanje (Secretaría General de Instituciones Penitenciarias, 2014). Iako nisu dostupni podaci o tome na koji način se izvodi nastava ili koji su dodatni programi dostupni, prema podacima koji su dostupni moguće je zaključiti da španjolski zatvorski sustav usko surađuje s civilnim sektorom što uvelike rasterećuje sustav te omogućava stručnjacima raznih profila da svojim znanjima i idejama pridonesu što boljem obrazovanju zatvorenika.

Prema francuskom zakonodavstvu, svaki bi zatvorenik trebao imati pristup kvalitetnom obrazovanju jednakom onom u vanjskom svijetu, ukoliko on ili ona to žele. U praksi, međutim, ne postoje dovoljni resursi kako bi se to omogućilo. Svaka kaznionica ima učionicu te provodi osnovne programe što podrazumijeva osnovnoškolsko obrazovanje i programe protiv nepismenosti, a prednost se pruža najpotrebitijim zatvorenicima. Srednjoškolsko obrazovanje omogućeno je u pojedinim institucijama, ali su mjesta ograničena te nemaju svi jednaki pristup. Što se tiče fakultetskog obrazovanja, zatvorenici se mogu uključiti u programe učenja na daljinu. Prema podacima iz 2011. godine, svega 25% zatvorske populacije bilo je uključeno u neki oblik obrazovanja – od toga najviše u osnovne programe, 12,2% pohađalo je srednjoškolsko obrazovanje, a svega 1,4% je pohađalo

sveučilišne tečajeve (European Prison Observatory, 2014). Za razliku od Španjolske, Francuska ne ostavlja dojam usmjerenosti na obrazovanje zatvorenika te dostupni programi uistinu predstavljaju minimalne standarde. Ne postoje podaci o suradnji s nevladinim organizacijama koje bi mogle biti nositelji takvih programa, a prema primjeru Španjolske, vidljivo je da upravo u tom sektoru leži velika količina resursa i stručnjaka spremnih na suradnju.

Podaci o obrazovanju zatvorenika u Italiji također su slabo dostupni, poput onih u Francuskoj. European Prison Observatory (2014) u svom izvješću navodi da je svim zatvorenicima omogućeno osnovnoškolsko obrazovanje, u većini institucija i srednjoškolsko, dok je stranim zatvorenicima omogućeno učenje talijanskog jezika. U cijeloj Italiji postoji otprilike desetak dogovora između penalnih institucija i sveučilišta u kojima stoji da zatvorenici mogu sudjelovati u nastavi te su posebni dijelovi kaznionica uređeni poput učionica. Sveučilište osigurava predavače, kao i provedbu ispita. Kaznionica u Rimu primjer je jedne od talijanskih kaznionica koja sudjeluje u *e-learning* inicijativi pod nazivom *E-learning education for prisioners and prisioners professionals*. Prema izvješću, navodi se da je to skup mogućnosti za zatvorenike koji se izvodi od strane volontera, nevladinih udruga, škola, obrtnika i slično. *E-learning* omogućava interaktivnost između zatvorenika i ranije navedenih suradnika, a ne zahtjeva previše resursa i organizacije kako bi oni dolazili u kaznionice, istovremeno pružajući vrijedno iskustvo zatvorenicima. Sam produkt ovog programa jesu kvalifikacije zatvorenika koje odgovaraju potrebama tržišta rada. Kao najveća prednost programa navodi se njegova praktičnost (Ministero della Giustizia, 2012). Iako se teorijski program čini uistinu vrijedan, postavlja se pitanje koje su to aktivnosti koje se provode, na koji način se evaluiraju, kako se odabiru suradnici te imaju li oni neki posebni oblik pripreme za rad sa zatvorenicima. Kako bi se program uistinu pokazao kvalitetan i vrijedan ulaganja financijskih sredstava, te bi informacije trebale biti dostupne zajedno s tvrdnjama i ciljevima kojima je program definiran i predstavljen.

U Ujedinjenom Kraljevstvu dostupni su osnovni oblici obrazovanja, poput pisanja, čitanja, informatike, kao i strukovna izobrazba. Većina zatvorenika dobiva individualni plan učenja, popis tečajeva koji su dostupni, kao i vrstu treninga, to jest, strukovne izobrazbe koje može odabrati. Većina tih oblika obrazovanja vodi do nacionalno prepoznatih kvalifikacija.

Za razliku od ostalih do sada navedenih zemalja, Ujedinjeno Kraljevstvo nema čak ni predviđeno pružanje visokoškolskog obrazovanja zatvorenicima, međutim, ono nije isključeno – može se ostvariti o trošak zatvorenika te na daljinu. Tako obrazovanje u kaznionicama u Ujedinjenom Kraljevstvu počiva na početnoj i kontinuiranoj procjeni individualnih potreba zatvorenika, izradi osobnog plana i programa učenja, kurikulumu koji obuhvaća obavezne elementarne životne vještine poput pismenosti i osnovnih matematičkih vještina, ali i drugih ključnih vještina kao što su osobne i socijalne vještine. Predviđena je implementacija umjetničkih i kreativnih radionica kada god je to moguće, kako bi se potaknuo osoban rast i razvoj zatvorenika kroz glazbu, umjetnost i ostale strukturirane aktivnosti. Uz sve to, zatvorenicima se nastoji pružiti što veća potpora od strane osoblja (Department of Justice, 2017). U Engleskoj i Walesu, Nacionalna služba za upravljanje zatvorenicima (eng. *National Offender Management Service*) ima opću obvezu pružanja večernje škole u svakom zatvoru i poticanje zatvorenika na uključivanje u taj oblik obrazovanja, ali to ne znači da zatvorenici slobodno biraju tečajeve, već zatvorske vlasti imaju popriličnu diskreciju prilikom odabira programa koji će se provoditi i odabira zatvorenika koji će ih pohađati (European Prison Observatory, 2014). Slabe mogućnosti obrazovanja prepoznate su te se unazad nekoliko godina u Ujedinjenom Kraljevstvu sve više implementira i koristi *e-learning* pristup. Bilo je nekoliko pilot projekata koji su provedeni, poput *Polaris* projekta i *Learndirecta*, a pohvalno je što čak sustav za podršku nastavi *Moodle*, koji se koristi i u Republici Hrvatskoj, pokušava prilagoditi svoj rad na način da tečajevi otvorenih sveučilišta budu dostupni korisnicima u kaznionicama čak i kada nisu spojeni na Internet mrežu (Hammerschick, 2010).

Jedan od najcjelovitijih programa *e-learninga i* primjer dobre prakse u Ujedinjenom Kraljevstvu jest *Virtual Campus*. Pristup tom programu je omogućen u čak 105 kaznionica diljem Engleske i Walesa, a u njegovom sustavu je prema zadnjim podacima bilo čak 30 000 zatvorenika i preko 600 savjetnika koji im pružaju podršku (Foriner, 2016). U ovom projektu, otvoren je „virtualni kampus“ kako bi ga mogli koristiti zatvorenici. On omogućuje pristup nizu izvora informacija i nekih web stranica koje su bile sigurnosno pregledane kako bi bile sigurne za korištenje. Sam program uključuje interaktivne procese i značajke poput pisanja i izgradnje životopisa, pristupe tečajevima i radionicama, traženje zaposlenja, informacija o stambenoj politici, financijama, obitelji i odnosima i slično. Zatvorenici imaju mogućnost izgradnje *ePortfolia* koji sadrži podatke o svim aktivnostima odrađenim unutar virtualnog kampusa, mogu obavljati sveobuhvatna pretraživanja poslova na temelju vrste posla, regije i

industrije, a njihove se aktivnosti prate te to omogućava evaluaciju programa. Zatvorenici mogu komunicirati s mentorima i savjetnicima preko sigurnih poruka, što im omogućava podršku koja im je zasigurno potrebna. Osim prednosti za zatvorenike, program je koristan i samoj zatvorskoj službi kao i probaciji jer mogu pristupiti podacima o zatvoreniku i njegovim aktivnostima, što zasigurno smanjuje dupliciranje podataka i osigurava da se vrijedni podaci pohranjuju zajedno na jednom mjestu (Hammerschick, 2010). Ovakav program ne samo da predstavlja primjer dobre prakse zbog samih aktivnosti koje sadrži, već i zbog načina prezentacije javnosti. Program je jasno definiran, opisane su aktivnosti i strategije postizanja ciljeva, kao i način na koji se provodi evaluacija.

Iako se govori o važnosti obrazovanja zatvorenika, u istraživanju koje je ispitivalo uključenost zatvorenika u obrazovne programe, rezultati su pokazali da je u većini zemalja manje od četvrtine ukupnog broja zatvorenika sudjelovalo u obrazovnim programima. Iz tih podataka iskače Njemačka, gdje u obrazovnim programima sudjeluje između polovice i tri četvrtine zatvorenika (Hawley, Murphy i Souto-Otero, 2013). Upravo se u Njemačkoj obrazovanje odvija na inovativan i interaktivan način. Tako projekt nazvan 'ECO-PC' nastoji ženskim zatvorenicima u kaznionicama u Berlinu i Brandenburgu omogućiti učenje na radnom mjestu s ciljem postizanja certifikata, ali i učenja informatičkih vještina, matematike i njemačkog jezika. U kaznionici Neuruppin-Wulkow (Brandenburg) u obzir se uzima i dugotrajnost kazne pa tako postoji posebni modul strukovnog obrazovanja namijenjen upravo onim zatvorenicima s kraćim kaznama kako bi oni imali mogućnost obrazovanja. Ne samo da postoji usmjerenost na obrazovanje zatvorenika, radi se i na obrazovanju nastavnog osoblja unutar kaznionica kako bi zatvorenici imali maksimalnu korist. Program *Zubilis* usmjeren je na modernizaciju sadržaja i metoda obrazovnih programa u suradnji s poslodavcima i ostalim sudionicima tržišta rada. Tri glavna područja na koja je bio usmjeren bila su povećanje medijske osposobljenosti nastavnika, prilagodba postojećih strukovnih kvalifikacijskih programe za implementaciju u penalne institucije te mobiliziranje i iskorištavanje relevantne stručnosti dostupne izvan kaznenog sustava (Hawley, Murphy i Souto-Otero, 2013).

Iako ne postoji ujedinjenost sustava u Njemačkoj, primjećuje se pristup obrazovanju na potpuno drugačiji način – od same usmjerenosti na zatvorenike, do edukacije nastavnog osoblja pa sve do programa koji ujedinjuju rad i obrazovanje. Može se zaključiti da je ona uistinu spoznala prednosti obrazovanja zatvorenika, kao i široku lepezu mogućnosti kako se

mogu provoditi. Valja posebno istaknuti programe namijenjene zatvorenicima s kraćim kaznama koji često u cijelom procesu ostanu zanemareni jer se osoblje usmjerava upravo na one zatvorenike koji će u kaznionici boraviti dulje vrijeme. Upravo tim primjerom Njemačka priznaje postojanje različitosti među zatvoreničkom populacijom te pokazuje da se unatoč tome može svakome pružiti mogućnost prilagođena potrebama koje proizlaze iz tih različitosti.

U nordijskim zemljama postoji formirana mreža obrazovanja pod nazivom *The Nordic network for prison education* koja je osnovana 01. siječnja 2006. godine, a rezultat je dugogodišnje suradnje administracija odgovornih za obrazovanje za zatvorenika u svakoj zemlji. Upravo je ove mreža stručnjaka zaslužna za sveobuhvatnu studiju koja se bavila obrazovnom pozadinom i motivacijom zatvorenika u svojim zemljama pod nazivom *Prisoners' Educational Backgrounds, Preferences and Motivation*. Studija je pokazala da mlađi zatvorenici u nordijskim zemljama imaju posebno slabe obrazovne pozadine, dok je udio zatvorenika koji nisu sudjelovali u bilo kojem obliku obrazovnih programa u vrijeme provođenja studije bio vrlo sličan u svim nordijskim zemljama (Eikeland, Manger i Asbjornsen, 2009). Island je tako imao najmanji udio od 55% zatvorenika koji ne sudjeluju u obrazovnim programima, dok u Danskoj čak tri četvrtine zatvorenika ne sudjeluje u nijednom obliku obrazovanja. Oni koji su sudjelovali u obrazovnim programima naveli su da su zadovoljni programima i načinom poučavanja, a kao izvor najviše nezadovoljstva navodi se neodgovarajući pristup ICT opremi. U istraživanju nordijskih zemalja pokazalo se da se zatvorenici s kraćom zatvorskom kaznom rjeđe uključuju u obrazovne programe od onih s duljim kaznama.

U Danskoj zatvorenici imaju dužnost imati zaposlenje prilikom izdržavanja kazne, biti uključeni u neki od posebnih programa (poput modifikacije ponašanja) ili pak sudjelovati u obrazovnim programima, to jest, aktivnostima. Programi u kaznionici u skladu su sa svim odredbama koje reguliraju obrazovanje odraslih izvan kaznionice. Pojedine kaznionice nude i viši stupanj obrazovanja kao i posebne programe za osobe s disleksijom, međutim, svaki se predmet ne nudi u svakom zatvoru, a obrazovanje je za zatvorenike besplatno. Pomoću poboljšavanja i stjecanje vještina poput čitanja i pisanja, osnovnih matematičkih vještina zatvorenicima se nastoji pružiti mogućnost daljnjeg školovanja, ali i aktivnog sudjelovanja u

svim aspektima civilnog društva. Ovo opće obrazovanje odraslih zatvorenika odgovara devetom i desetom razredu u sklopu danskog obveznog obrazovanja te im se nude predmeti poput danskog jezika, matematike, engleskog, njemačkog ili francuskog jezika, društvenih studija i prirodnih znanosti, a mogu i birati dodatne predmete poput umjetnosti, filozofije, psihologije, informatičko – komunikacijskih znanosti i slično. Nakon svakog razreda, zatvorenici polažu ispite. Prema podacima iz ranije navedenog istraživanja, većina danskih zatvorenika koji su uključeni u obrazovne programe radi upravo na najosnovnijim vještinama. Što se tiče strukovne izobrazbe, u Danskoj vlada pravilo da zatvoreniku moraju biti odobrene povlastice za izlazak iz kaznionice tijekom dana kako bi ispunjavao uvjete za obrazovne aktivnosti izvan nje. Činjenica da je mnogo ispitanika izjavilo kako bi voljeli biti u mogućnosti sudjelovati u strukovnoj izobrazbi (čak 40% zatvorenika u dobi od 18 do 24 godine) ukazuju na to da su zatvorenici skloniji tom obliku obrazovanja i da su im potrebnije takve obrazovne prilike, a ne one koje im se trenutno nude (Eikeland, Manger i Asbjornsen, 2009).

Obrazovanje zatvorenika u Finskoj je u domeni vlasti odgovornih za javno obrazovanje. Obrazovne programe provode učitelji i profesori koji su inače zaposleni u školama za odrasle ili pak su specijalizirani za obrazovanje odraslih osoba. Obrazovanje se smatra bitnim elementom u cjelokupnoj rehabilitaciji zatvorenika te se kao poseban prioritet navodi motivacija slabo obrazovanih zatvorenika na sudjelovanje u obrazovnim programima. Kada se govori o slabo obrazovanim zatvorenicima, obrazovanje se smatra čimbenikom koji smanjuje recidivizam. U Finskoj kaznionice nude obavezno (osnovnoškolsko) obrazovanje, kao i srednjoškolsku razinu te srednjoškolsko-strukovnu razinu. U posljednje vrijeme, nudi se i savjetovanje u kombinaciji sa stručnim usavršavanjem. Taj model sličan je onom namijenjenom ženskim zatvorenicama u Njemačkoj – zatvorenici rade pod nadzorom stručnjaka koji omogućuju praktičan rad, dok učitelji s njima odrađuju teoretski dio. Zatvorenici mogu također pohađati tečajeve neovisnih studija koje nude popularni obrazovni centri i drugi te tečajeve na sveučilišnoj razini (Eikeland, Manger i Asbjornsen, 2009).

Iako su obrazovni programi određeni dokumentima koji definiraju obrazovanje odraslih u generalnoj populaciji, u Švedskoj su obrazovanje unutar penalnih ustanova i

probacije odvojeni, ali i dalje pod nadzorom Švedske nacionalne agencije za obrazovanje. Bez obzira na tip ustanove i lokaciju gdje su smješteni, zatvorenicima u Švedskoj moraju biti ponuđene jednake obrazovne mogućnosti kao i u zajednici, ali kao i u svakoj drugoj penalnoj ustanovi. Također im mora biti omogućeno da nastave s obrazovanjem koje su započeli u jednoj ustanovi ukoliko su premješteni, kao i nakon puštanja na slobodu. Ovdje se vidi specifičnost švedskog sustava jer je upravo obrazovanje unutar penalnih ustanova usko povezano s onim na slobodi, koje pak je u nadležnosti probacije. Kako bi potaknuli uključivanje u obrazovne aktivnosti i nakon izlaska na slobodu, u kaznionicama se nalaze centri za učenje (*Lärcentrum*). Centri moraju biti izrazito fleksibilni kako bi omogućili zatvorenicima učenje na temelju njihovih potreba, individualnih planova učenja i tempa. U obrazovnim programima sudjeluju isključivo kvalificirani nastavnici s iskustvom u obrazovanju odraslih. Osim nastavnika, koristi se i internetski centar (*Nätcentrum*) – računalni program koji omogućuje komunikaciji između zatvorenika i nastavnika koji se možda nalaze u različitim kaznionicama. Zatvorenici s nastavnicima mogu povremeno komunicirati putem pisma ili telefona. Sveukupna mreža nastavnika kompetentna je za podučavanje otprilike 110 tečajeva, a ukupno 3 746 zatvorenika (30% ukupne populacije u kaznionicama) sudjelovalo je u nekim oblicima obrazovanja u 2007. godini. Zanimljivo je da su nastavnici organizirani na regionalnoj razini pa tako svaka regija ima svog ravnatelja čiji su zaposlenici raspoređeni u raznim penalnim ustanovama. Svi oni čine nacionalnu mrežu kojom koordinira ravnatelj obrazovanja za zatvorski i probacijski sustav. Što se tiče strukovne izobrazbe, u svakoj se ustanovi određuje koja će se vrsta nuditi i provoditi i to upravo u suradnji lokalne službe za zapošljavanje i zatvorske i probacijske službe. Tipovi strukovne izobrazbe variraju od onih kraćeg trajanja pa sve do duljeg te pokrivaju otprilike dvadeset područja. Većina oblika višeg stupnja obrazovanja izvodi se *online*, a u tijeku je pokušaj da se upravo ta razina obrazovanja integrira s ranije navedenim internet centrom koji je zatvorenicima već dostupan (Eikeland, Manger i Asbjornsen, 2009).

U Poljskoj unutar zatvorskog sustava djeluju škole sve do fakultetske razine, iako u pojedinim kaznionicama postoji pristup fakultetskom obrazovanju. Prema izvješću European Prison Observatory (2014) u Poljskoj je u tom trenutku djelovala mreža od tri osnovne škole, devet srednjih škola, dvadeset i osam strukovnih škola te dva strukovna učilišta. Strukovne škole zatvorenicima omogućuju obuku za zvanje soboslikara, kuhara, keramičara, mehaničara, bravara, električara i slično.

U latvijskom zatvorskom sustavu prisutni su programi formalnog obrazovanja - primarnog ili osnovnoškolskog te sekundarnog ili srednjoškolskog obrazovanje, strukovnog obrazovanja, visokoškolskog obrazovanja te neformalnog obrazovanja – oblici obrazovanja prilagođeni posebnim interesima. Svi formalni oblici obrazovanja provode se od strane vanjskih obrazovnih ustanova, a zatvorenicima koji završe određeni stupanj obrazovanja izdaju se državno priznate obrazovne svjedodžbe ili diplome. U školskoj godini 2012./2013. čak je 55% od ukupne zatvorske populacije u Latviji bilo uključeno u neki oblik obrazovanja (European Prison Observatory, 2014). što je više čak i od većine ranije spomenutih zemalja. Obećavajući su podaci koji se tiču mogućnosti obrazovanja u Latviji kao i koliki broj zatvorenika taj oblik tretmana obuhvaća, posebice ako se na umu ima ranije spomenuta nepovoljna situacija koja se tiče mogućnosti zapošljavanja zatvorenika. Iako nisu dostupni podaci o tome što podrazumijeva, zanimljiv se čini i koncept neformalnog obrazovanja koji ima potencijal da postane primjer dobre prakse ukoliko, na primjer, podrazumijeva da zatvorenik koji posjeduje neke vještine održava „tečaj“ ili radionicu za ostale zatvorenike zainteresirane za to područje. Na taj način ne samo da se potiče stjecanje novih vještina, već se utječe i na samopouzdanje zatvorenika, kao i na proaktivnost osobe i poticaj na aktivno sudjelovanje u društvenoj zajednici u kojoj se osoba nalazi.

Što se tiče obrazovanja zatvorenika u Republici Hrvatskoj, Zakon o izvršavanju kazne zatvora (NN 150/13, glava XIII.) predviđa da svaka kaznionica ili zatvor, u skladu sa svojim resursima i mogućnostima, organizira osnovnu i strukovnu izobrazbu za zatvorenike. Također, kaznionica ili zatvor obavezni su organizirati osnovno školovanje za zatvorenike do dvadeset i jedne godine života koji nisu završili osnovnu školu, dok se opismenjavanje nepismenih izvršava bez obzira na godine. Vrsta izobrazbe koja se omogućuje zatvoreniku

određuje se pojedinačnim programom izvršavanja kazne zatvora, a odabir se vrši prema zatvorenikovim sklonostima i sposobnostima. Nakon izobrazbe zatvorenici dobivaju diplomu iz koje ne smije biti vidljivo da je stečena u zatvoru ili kaznionici. Zatvorenicima je također omogućeno stjecanje višeg i visokog stupnja obrazovanja na vlastiti trošak, ukoliko se program može uskladiti sa sigurnosnim zahtjevima. Prema posljednjem dostupnom izvješću o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2014. godinu (Ministarstvo pravosuđa, 2015) navodi se da se obrazovanje zatvorenika realizira se u suradnji s vanjskim obrazovnim ustanovama. U cijeloj Republici Hrvatskoj, 418 zatvorenika pohađalo je neki od obrazovnih programa koji su dostupni. Primjer Kaznionice u Lepoglavi pokazuje na koji način kaznionice mogu ostvariti suradnju s vanjskim obrazovnim ustanovama. Ona je ostvarila suradnju s Pučkim učilištem u Varaždinu te provodila certificirane programe za zatvorenike u adekvatno opremljenim učionicama za što su sami osigurali financijska sredstva kroz vlastitu djelatnost i proračun. Posebni interes zatvorenika izazvala su pojedina specifična zanimanja u sklopu kojih je postojala mogućnost polaganja ispita iz zaštite na radu, čije se ostvareno uvjerenje upisuje u radnu knjižicu.

6. Slobodno vrijeme

Prema izvješćima European Prison Observatory (2014), kada se govori o slobodnom vremenu najčešće se misli na mogućnost vježbanja i provođenja vremena na svježem zraku. Tako u Španjolskoj zatvorenici imaju pravo na barem sat vremena na svježem zraku, dok detalji i specifičnosti nisu precizno definirani. Sve ustanove imaju dvorište za rekreaciju, kao i posebne višenamjenske dvorane koje uključuju sportske terene i teretane. Navodi se problem velikog broja zatvorenika, što znači da im dvorane nisu uvijek dostupne već se moraju unaprijed predbilježiti. Unatoč tome, postoji velika potražnja za sportskim aktivnostima – najviše za nogometom, stolnim tenisom, *body buildingom*, atletikom. U tim sportovima se redovito održavaju natjecanja između zatvorenika, a povremeno i natjecanja između različitih institucija. Ono što se može istaknuti kao zanimljivost jest kombinacija slobodnog vremena te obrazovanja, jer pojedine kaznionice u Španjolskoj nude mogućnost strukovnog osposobljavanja za suca i trenera pojedinih sportova putem tečajeva (Secretaría General de Instituciones Penitenciarias, 2014).

Također, ukoliko zatvorenici nisu zaposleni nastoji ih se poticati na razne aktivnosti poput glazbenih i dramskih radionica, kreativnih radionica, ali na one inovativnije poput recikliranja, audiovizualnih radionica, vođenja radija i slično. Redovno se omogućuju razne kazališne produkcije, glazbeni nastupi, filmske projekcije, konferencije i izložbe – bilo da su organizirane od strane neke nevladine udruge, bilo kojeg subjekta izvana ili same kaznionice. Osim sporta i raznih radionica, kao još jedan bitan čimbenik u slobodnom vremenu navodi se uloga knjižnica. Za njih se uvijek osiguravaju sredstva, a kolekcije pojedinih kaznionica dostižu prosječno 10 800 svezaka kojima su pokrivene sve teme – od beletristike do stručne literature. Kako bi potaknuli zatvorenike na razvijanje kulture čitanja, mnoge kaznionice imaju posebne timove stručnjaka koji putem organizacije raznih aktivnosti (kao što su predavanja poznatih autora) provode promociju čitanja (Secretaría General de Instituciones Penitenciarias, 2014).

Postoje i neki rubni programi koji se nalaze u obrazovnoj sferi, međutim, zatvorenici im se priključuju radi osobnog interesa u slobodno vrijeme, a jedan takav primjer je projekt *Omnia* koji se 2001. godine počeo provoditi u Kataloniji. Projektom se u raznim kaznionicama omogućilo opremanje čak 10 učionica najnovijom opremom i internetskom vezom. Radionice koje su se omogućile zainteresiranim zatvorenicima bile su kombinacija kreativnih radionica i

grafičkog dizajna te su uključivale informatičke radionice, radionice kreiranja časopisa, radio emisija, web stranica te blogova (Fondazione Giovanni Michelucci, 2012).

U Francuskoj je zakonski predviđeno da zatvorenici izvan ćelije borave barem sat vremena dnevno, a pri tome se podrazumijeva boravak na otvorenom. Izgled prostora za šetnju varira od ustanove do ustanove. Neke ustanove imaju dvorišta sa sportskim terenima koji omogućuju slobodnije kretanje zatvorenika, dok su neki otvoreni prostori puno manji pa zatvorenici nemaju jednaku slobodu kretanja. Jednaka je situacija i sa sportskom opremom i sa sportskim sadržajima. Iako bi ranije navedeni prostor za šetnju trebao biti odvojen od sportskih terena, u praksi često upravo sportski tereni predstavljaju prostor za rekreaciju i šetnju. Vrijeme za sportske aktivnosti nije ograničeno na vrijeme za šetnju, već upravitelj svake pojedine ustanove određuje kada se još sportski sadržaji mogu koristiti. Isto tako, upravitelj može zabraniti pojedinim zatvorenicima pristup sportskim sadržajima ukoliko postoji opasnost od zlouporabe, a pristup je također zabranjen i zatvorenicima koji se zbog raznih razlog nalaze u izolaciji, to jest, odvajanju (European Prison Observatory, 2014). Osim podataka dostupnih u izvješću European Prison Observatoryija, dostupnost informacija o slobodnom vremenu zatvorenika u Francuskoj poprilično je mala te se iz tako nedostupnih izvora nje ne mogu donositi zaključci.

Podaci o načinu provođenja slobodnog vremena zatvorenika u Italiji nisu široko dostupni. European Prison Observatory (2014) navodi da zatvorenici imaju pravo na fizičku tjelovježbu i rekreaciju u vremenu predviđenom za šetnju i boravak na otvorenom. Međutim, navodi se da su prostori za boravak na otvorenom često otvoreni, da sve kaznionice nemaju sportske terene, a da u nekima nisu dostupni ni osnovni rekviziti poput lopti.

Što se tiče knjižnica, one se nalaze u gotovo svim kaznionicama, no i među njima ima razlika. Neke su dobro opremljene, dok je u nekima izbor veoma uzak pa zatvorenici kreiraju liste čekanja za razne naslove. Zatvorenici sami biraju naslove koje bi željeli imati u kolekciji te se tada prema mogućnostima knjižnice oni i nabavljaju, dok sve knjižnice primaju i donacije izvana. Kada se govori o knjižnicama u talijanskim zatvorima, bitno je napomenuti zanimljivu inicijativu koja je pokrenuta u regiji Calbrija na jugu Italije. Kako bi potaknuli zatvorenike na što učinkovitije korištenje slobodnog vremena, posebice putem knjižnice, uvedena je

mogućnost smanjenja kazne do tri dana za svaku pročitanu knjigu tijekom boravka u kaznionici. Postoje i određeni uvjeti – knjiga mora sadržavati više od 400 stranica te ne smije biti strip. Na taj način mogu smanjiti kaznu za maksimalno 48 dana godišnje (Pisa, 2014).

Iz Italije dolazi i jedan primjer dobre, a nadasve zanimljive prakse. Od 1997. godine, Institut talijanskog teatra u suradnji s Ministarstvom pravosuđa pokušava u talijanske kaznionice uvesti teatar kao element slobodnog vremena. Tako i dan danas brojne kaznionice u Italiji svake godine marljivo rade na uvježbavanju vlastitih produkcija klasičnih, ali i vlastitih kazališnih predstava, s time da Toskana predvodi u tom području. Ulazak teatra u kaznionice u Italiji dio je pokreta izdvajanja predstava iz kazališta te se svakoj produkcije dodaje nova dimenzija jer se izvodi u uvjetima lišenosti slobode. Najpoznatiji produkt ovog pokreta jest film Fabia Cavallia „*Cesare deve morire*“[3], koji je snimljen u kaznionici Rebibbia u Rimu, a nagrađen je Zlatnim medvjedom na Berlinskom filmskom festivalu (Fondazione Giovanni Michelucci, 2012). Film je sniman u kaznionici, a zatvorenici su prošli cijeli proces – od audicija, do pripreme rekvizita, scene i kostimografije do konačnog izvođenja pred publikom i snimanja filma.

U Ujedinjenom Kraljevstvu je zakonom predviđeno, kao i u svim spomenutim državama do sada, da ako vrijeme to dopušta, zatvorenik provede vrijeme na otvorenom barem jednom dnevno. Uz to, u rasporedu je predviđen jedan sat tjedno za fizičku tjelovježbu na otvorenom, ukoliko okolnosti to dopuštaju (European Prison Observatory, 2014). Međutim, nigdje se izričito ne navodi koje su to okolnosti, a pretpostavka jest da se odnose na sigurnosni rizik koji zatvorenik predstavlja, vremenske prilike te resurse kaznionice u kojoj se zatvorenik nalazi. Uključenost u sportske sadržaje, ali i ostale aktivnosti koje se održavaju u kaznionicama, pomaže u promicanju samopouzdanja te pozitivnog i konstruktivnog provođenja slobodnog vremena, kako u kaznionici, tako i nakon izlaska (Department of Justice, 2017).

Svaka kaznionica ili zatvor u Ujedinjenom Kraljevstvu imaju barem jednu knjižnicu kojoj svi zatvorenici imaju pristup, a usluge koje pružaju slične su onima u javnim knjižnicama na slobodi (European Prison Observatory, 2014). Zanimljiv primjer dobre prakse dolazi iz Edinburgha, gdje su zatvorenici iz kaznionice Saughton 2010. godine dobili široko priznatu

[3] Cezar mora umrijeti

nagradu *Libraries Change Lives Award.* U kaznionici Saughton nije postojala knjižnica te su zatvorenici predložili dizajn i gradnju iste, što se i ostvarilo 2008. godine. Dvije godine nakon izgradnje, kroz knjižnicu je prošlo više od 12 500 zatvorenika, a oštećenje knjiga smanjeno je na 0%, s početnih 80%. Knjižnica je primila nagradni trofej te novčanu pomoć od 5 000 funti (BBC, 2010). Ovaj primjer pokazuje koliko je pristup knjižnici bitan čimbenik u slobodnom vremenu zatvorenika, kao i potvrdu da konstruktivno provođenje slobodnog vremena ne mora biti predloženo od strane stručnjaka, već može biti potaknuto inicijativom i motivacijom zatvorenika za poboljšanjem uvjeta u kojima se nalaze. Ne samo da ovaj primjer pokazuje da rukovodstvo kaznionice osluškuje potrebe zatvorenika, već ovakav pothvat služi kao potvrda zatvorenicima da se angažman i kreativnost prepoznaju u društvu te da su oni sami sposobni za donošenje promjena u vlastitom okruženju.

Aktivnosti kao što su kreativne i glazbene radionice omogućuju da zatvorenici, posebice oni koji nisu zainteresirani za školovanje ili oni za koje je malo vjerojatno da će postići određeni školski uspjeh, uključe u aktivnosti učenja i ostvare uspjeh u tim područjima kako bi ih se pripremilo na angažman u području obrazovanja (Department of Justice, 2017). I na ovom području nailazi se na primjere dobre i inovativne prakse.

2010. godine u kaznionici Maghaberry u Sjeverno Irskoj pokrenut je pilot projekt *Movement with Expression*, kojeg su kreirali i proveli Marty Rowland, glazbeni učitelj u istoimenoj kaznionici te Sally Elsbury, profesionalna glumica i učiteljica drame (Fondazione Giovanni Michelucci, 2012). S obzirom da su otpočetka namijenili projekt muškim zatvorenicima, umjesto da naslov sadrži riječ „ples“, odlučili su se na opisni naziv „ekspresivno kretanje“ jer su smatrali da bi mogli naići na otpor unutar zatvorske populacije. Kao svoja četiri opća cilja naveli su:

1. potaknuti povezivanje glazbenika i plesača sa zatvorskom populacijom u obliku kreativnih projekata,
2. kreiranje inovativnog projekta koji pruža eksperimentalni pristup glazbi i plesu,
3. iniciranje uvođenja redovitih plesnih i glazbenih radionica u kaznionicu te
4. poticanje muških zatvorenika na ekspresivno kretanje i ples u emocionalno i fizički sigurnom prostoru, s naglaskom na osvještavanju stereotipa.

Prvi i drugi cilj su postignuti, treći cilj nije postignut, a četvrti je djelomično postignut– iako su zatvorenici iskazali zadovoljstvo i želju da se taj rad nastavi, nikada nisu pokrenute stalne

glazbene i plesne radionice unutar kaznionice. Što se tiče četvrtog cilja, gotovo su se svi sudionici osjećali sigurno te nisu imali problema s plesom i vlastitom percepcijom muževnosti. Jedan sudionik odustao je od projekta zbog straha od ismijavanja od strane ostalih zatvorenika. Cijeli projekt trajao je 2 tjedna. U prvoj fazi naglasak je bio na slobodnom kretanju uz različite stilove glazbe, kao i oslobađanje samih sebe od predrasuda i stereotipa. U drugoj fazi, projektu se priključio profesionalni koreograf koji se koristio strukturiranim plesom. Rezultat projekta bila je produkcija koju su osmislili i izveli sami zatvorenici (Fondazione Giovanni Michelucci, 2012).

Kaznionica Maghaberry sudjelovala je u još jednom izvrsnom projektu 2015. godine (Pokrzywnicka, 2015). U sklopu projekta u kojem su zatvorenici sudjelovali u svoje slobodno vrijeme nastao je film *Mickey B.* Zanimljivo je da je film adaptacija Shakespeareove tragedije *Macbeth,* a scenarij su napisali i izveli zatvorenici u suradnji s nekoliko članova zatvorskog osoblja. Na projektu je sudjelovalo 42 ljudi uz pomoć Toma Magilla, umjetničkog direktora koji je bio dio projekta. Zatvorenici su odradili sav posao za koji bi inače bila angažirano profesionalno osoblje – od postavljanja setova, gradnje scenografije do pomoći pri zvuku, produkciji, ali i šminki. Radnja filma smještena je unutar fiktivne privatne kaznionice u kojoj zatvoreničke bande kontroliraju odjele, a jedan od zatvorenika u potrazi je za pomoći kroz nasilje, izdaju i ubojstvo. Glavni cilj projekti bio je potaknuti zatvorenike na kreativno učenje, osobito one koji su isključeni iz obrazovanja. Iako to nije bio primaran cilj, petnaestorica zatvorenika postiglo je obrazovni certifikat što je bitno posebno naglasiti jer je za neke zatvorenike upravo ovo bio prvi obrazovni certifikat koji su postigli ikada u životu.

Diljem kaznionica u Ujedinjenom Kraljevstvu postoje razne kreativne radionice i učitelji spremni surađivati sa zatvorenicima. Upravo takve radionice omogućuju smanjen pritisak na zatvorenike, kao i odraslu i empatičnu atmosferu koja pruža drugačije okruženje za zatvorenike. Osim nastavnog osoblja unutar kaznionica, prilike za kreativno izražavanje dolaze i u obliku raznih projekata kada umjetnici dolaze u kaznionice i zatvore. Ti umjetnici rade neovisno od ministarstva pravosuđa te svojevoljno odabiru na kojim projektima će i koliko učestalo raditi u kaznionicama i zatvorima. Iako ne postoje ekstenzivne znanstvene evaluacije tih programa, zatvorsko osoblje kroz razne anegdote procjenjuje da zatvorenici efikasnije rade na ostalim područjima, ponašaju se manje agresivno, razvijaju samopouzdanje te komunikacijske vještine kada su uključeni u kreativne radionice (Fondazione Giovanni Michelucci, 2012).

Iako svaka od 17 članica Savezne Republike Njemačke ima vlastitu ograničenu autonomiju u odlučivanju o pojedinim stavkama vezanim uz rad kaznionica i zatvora, velika usmjerenost na slobodno vrijeme postoji, iako je manja od ranije spomenutog rada i obrazovanja (Fondazione Giovanni Michelucci, 2012). U svakoj kaznenoj ustanovi moraju biti osigurane rekreacijske aktivnosti - što bi također trebalo uključivati umjetnička i kulturna iskustva, kao i pristup knjižnici. Upravo aktivnosti koje se provode u slobodno vrijeme imaju rehabilitacijsku ulogu, kao i ulogu poticanja i podupiranja sudjelovanja u radu i obrazovanju. Smatra se da se osiguravanjem pristupa rekreacijskim i kulturnim aktivnostima doprinosi razumijevanju zatvorenika o važnosti sudjelovanja u fizički i psihički stimulativnim aktivnostima u slobodno vrijeme. Ponuda rekreacijskih aktivnosti varira od ustanove do ustanove, ali gotovo uvijek uključuje sportsku rekreaciju te sudjelovanje na raznim kulturnim aktivnosti. Tako je u većini penalnih ustanova predviđen angažman zatvorenika u produkciji vlastitih novina, organiziranja povremenih umjetničkih izložba i kreativnih kazališnih radionica, kao i radionica pisanja. Osim zatvorenika i zatvorskog osoblja, u organiziranju slobodnog vremena bitnu ulogu imaju i volonteri čije profesionalne vještine i iskustva doprinose zadovoljavanju potreba za inovativnim i kreativnim aktivnostima u ponekad jednoličnim institucijama (Fondazione Giovanni Michelucci, 2012). Razna izvješća navode da iako su sve ranije aktivnosti zakonski predviđene, zatvorenici u njemačkim kaznionicama i zatvorima često pasivno provode svoje slobodno vrijeme.

S obzirom da u svakoj kaznionici ili zatvoru postoji barem jedna knjižnica, ona igra veliku ulogu u slobodnom vremenu zatvorenika u Njemačkoj. U penalnim ustanovama su prisutne od 19. stoljeća, a od tada profesionalni knjižničari vode posebnu brigu kako bi se za zatvorenike odabrale „pedagoški korisne“ knjige. Pravo na besplatan pristup knjižnicama navedeno je u njemačkom ustavu, kao i u Kaznenom zakonu. One pružaju pristup informacijama koje zatvorenici koriste u svrhu zabave, ali i obrazovanja te unapređenja svojih informacijskih vještina i medijske pismenosti (Fondazione Giovanni Michelucci, 2012). Upravo iz svih ovih razloga ne čudi što knjižnice preuzimaju ulogu inicijatora raznih aktivnosti za zatvorenike, poput bibiloterapijskih radionica, autobiografskog pisanja, ali i dovođenja profesionalnih pisaca te raznih stručnjaka koji se bave pisanjem dramskih djela. Danas se u Njemačkoj mogu pronaći brojni oblici radionica i tečajeva bibliografskog pisanja kao posebnog oblika psihološkog tretmana zatvorenika, koji kombinira tretman sa slobodnim vremenom zatvorenika. Iako ima elemenata psihoterapijskog pisanja, s obzirom da se ne odvija individualno već grupno, ne mora uvijek nužno biti tog karaktera. Često se prakticira u

malim grupama koje se sastaju po dogovoru te osim određenog psihološkog oslobađanja, za cilj imaju upravo razonodu i unapređenje raznih vještina (Fondazione Giovanni Michelucci, 2012).

Osim raznih literarnih radionica u sklopu knjižnica, zatvorenici se uistinu angažiraju oko produkcije vlastitih novina. Trenutno u cijeloj Njemačkoj postoji više od 60 redovnih zatvoreničkih novina i časopisa. Najčešći su u muškim kaznionicama te sadržaji variraju od ustanove do ustanove. Iako su zatvorenici najčešće sami zaduženi za uređivanje i produkciju, najčešće se nalaze pod strogim nadzorom zatvorske uprave što daje prostora za cenzuru. Unatoč tome, zatvorenici uključeni u produkciju novina smatraju se glasnogovornicima svoje populacije te ponekad uživaju povlašten status među zatvoreničkom populacijom. Osim toga, novine i časopisi igraju važnu ulogu u unapređenju društvene interakcije među zatvorenicima, kao i interakcije zatvorenika s vanjskim društvom (Fondazione Giovanni Michelucci, 2012).

Osim kreativnog pisanja i produkcije novina i časopisa, u Njemačkoj su veoma popularne kazališne radionice i nastupi zatvorenika. Iako postoje udžbenici kreirani od strane nastavnog osoblja i zatvorenika, često su dramski tekstovi i književna djela tek polazišne točke za takav tip radionica. Same predstave često uključuju visok angažman zatvorenika, kao i često korištenje biografskih događaja iz života zatvorenika. Rezultat toga su kreativne i inovativne predstave čiji su autori sami zatvorenici (Fondazione Giovanni Michelucci, 2012).

Službeni podaci o slobodnom vremenu zatvorenika u nordijskim zemljama su rijetki. Navodi se da u Danskoj zatvorenici mogu sudjelovati u sportskim aktivnostima, gledati televiziju, igrati igre , čitati i slično u slobodno vrijeme, a isto je u Finskoj, s time da se navodi mogućnost izrađivanja raznih rukotvorina te se ističe da zatvorenici vježbaju na otvorenom najmanje jedan sat svaki dan (Criminal Sanctions Agency, 2013; Kriminal Forsorgen, 2012). U novinskim člancima navode se podaci da zatvorenici nordijskih zemalja imaju pristup nizu rekreativnih aktivnosti – stolnom tenisu, biljaru, izvrsno opremljenim sportskim terenima i teretanama, pikadu, ali i neobičnim aktivnostima poput održavanja akvarija za ribe. U pojedinim kaznionicama zatvorenici imaju mogućnost održavanja roštilja, dok zidove često krase djela zatvorenika nastala sudjelovanjem u kreativnim radionicama ili na vlastitu inicijativu (Larson, 2013; Kjolberg, 2016).

U Poljskoj zatvorenici imaju pravo vježbati jedan sat dnevno (European Prison Observatory, 2014). Zatvorenice koje su trudne, doje ili pak borave u kaznionici s djetetom to se vrijeme može produljiti. U praksi je u većini kaznionica i zatvora ta jednosatna šetnja jedini oblik vježbe zatvorenika. Ukoliko postoje bolji uvjeti – sportski tereni, teretane i rekviziti, zatvorenici imaju mogućnost koristiti ih i do nekoliko sati tjedno.

Svaka kaznionica i zatvor u Poljskoj opremljeni su knjižnicom, no ovisno o resursima i veličini ovisi u kakvom se stanju nalazi. Knjižnice obično sadrže oko nekoliko tisuća svezaka, a najčešće su poklonjene od strane javnih knjižnica, što znači da se knjige nalaze u prosječnom stanju, a zatvorenici nisu u mogućnosti dobiti pristup novijim naslovima (European Prison Observatory, 2014). Unatoč tome, knjižnice imaju bitnu ulogu u rehabilitaciji zatvorenika, a cilj im je poticati korištenje čitanja kao konstruktivnog načina provođenja slobodnog vremena, načina reduciranja stresa te sredstva za smanjenje nepoželjnih ponašanja. Također, pristupom knjižničarskoj građi zatvorenici imaju priliku ispuniti emocionalne potrebe i intelektualne interese, ali i razviti pozitivne osobine ličnosti te kognitivne sposobnosti (Zybert, 1991; prema Zybert, 2011). Knjižnice su i baza raznim aktivnostima koje se odvijaju diljem kaznionica u Poljskoj.

Jedna od aktivnosti koja je omogućena zatvorenicima u slobodno vrijeme jest sustav zatvorenog emitiranja, što znači da zatvorenici imaju priliku kreirati i emitirati TV i radio programe književnih, glazbenih i zabavnih sadržaja. U nekim kaznionicama zatvorenici ne rade sami, već s osobljem iz same ustanove ili pak profesionalcima. Svrha tih programa jest prvenstveno naglasiti značaj kulture u svakodnevnom životu. Teme kojima se zatvorenici bave jesu izvještavanje o nacionalnim i vjerskim praznicima i blagdanima, teme vezane uz pravo i zdravstvo, emisije koje se bave pripremama za izlazak na slobodu i slično (Zybert, 2011). Osim što zatvorenici imaju sustave zatvorenog emitiranja, u brojnim kaznionicama postoje časopisi i novine koji se periodično izdaju i koji su djelo zatvorenika. Trenutno postoje desetine takvih publikacija širom Poljske.

U poljskim kaznionicama i zatvorima provode se obrazovne radionice iz različitih područja. Tako je jedan od primjera kaznionica Wierzchowo koja je implementirala program kojem se zatvorenici mogu priključiti u slobodno vrijeme i naučiti nešto novo o vladinim funkcijama te društvenim i pravnim resursima u zajednici. Ne samo to, fokus je bio i na povijesti i nacionalnom identitetu te kulturnoj baštini koja je proizašla iz njega. Zatvorenici su bili upoznati s filmovima i knjigama patriotske tematike te im je bio dopušten izlazak i posjeta

muzejima i povijesnim znamenitostima (Patrzy´nska, 2007; prema Zybert, 2011). Upravo ovakve konstruktivne aktivnosti predstavljaju inovativan način poticanja zatvorenika na aktivno sudjelovanje u društvenoj zajednici, kao i jačanja njihove građanske svijesti

Još jedan program koji potiče umjetničko izražavanje zatvorenika i njihovo sudjelovanje u kulturno-društveno sceni lokalne zajednice jest „Zatvoreni talenti“. U sklopu tog projekta zatvorenici imaju priliku javno izložiti svoja umjetnička djela, kao i izvoditi skladbe i pjesme poznatih poljskih skladatelja i izvođača (Zybert, 2011). Ovakvi projekti sadrže iznimnu snagu jer ne samo da potiču zatvorenike na sudjelovanje u društvenoj zajednici, već i djeluju na suzbijanju predrasuda i stereotipa koje javnost ima o zatvorenicima.

Kao i u Njemačkoj, tako je i u Poljskoj iznimno uspješna implementacija dramskih aktivnosti i teatra u zatvore i kaznionice. One uključuju i profesionalne glumce ili učitelje te zatvorenike koji često sami pišu svoje tekstove. Sve aktivnosti vezane uz pripremu i izvedbe predstave odgovornost su zatvorenika, a postaju oblik društvene inkluzije koja potiče grupnu interakciju i omogućava zatvorenicima da rade na vlastitim emocijama i dijele iskustva (Zybert, 2011). Takve aktivnosti zasigurno u nekoj mjeri potiču usvajanje prosocijalnih stavova te unaprjeđuju komunikacijske vještine zatvorenika kroz grupni rad, dogovore i kompromise koji su dio procesa pripreme i izvedbe predstave. Osim toga, dopuštaju vanjskom svijetu da doživi zatvorenike u potpuno drugačijoj ulozi od one na koju su navikli te sadrži potencijal mijenjanja stavova o njima kao marginaliziranoj skupini, jednako kao i projekt „Zatvoreni talenti“ koji se spominje ranije.

Zanimljiv primjer dobre prakse u Poljskoj potiče još iz 1995. godine, a to je zatvorski književni klub *Bartnicka 10*. Književni klub je izrazito uvriježen zbog svog rada na socijalnoj reintegraciji zatvorenika koja uključuje i grupe i organizacije izvan kaznionica. Glavna svrha kluba je unaprijediti kulturnu interakciju, koordinirati književne aktivnosti u zatvorima i kaznionicama te organizirati sastanke s autorima i drugim predstavnicima iz područja kulture i umjetnosti. Kroz klub, zatvorenici imaju priliku prisustvovati događajima u knjižnicama izvan kaznionica i zatvora, muzejima, umjetničkim galerijama i književnim društvima koja ih ugošćuju. Članovi književnoga kluba aktivno se pripremaju za svaki susret pomoću materijala koje osigurava knjižnica, a po potrebi imaju pristup i određenim internetskim stranicama u strogo kontroliranim uvjetima. Zanimljivo je da je nekolicina zatvorenika, sudionika književnog kluba, napisala vlastite knjige koje su potom izdali kaznionica ili neka od lokalnih kulturno-umjetničkih društava ili agencija (Zybert, 2011).

Podaci o korištenju slobodnog vremena u grčim kaznionicama i zatvorima su šturi. Zatvorenici imaju pravo na barem sat vremena rekreacije i šetnje u dvorištu ili na području zaštićenom od loših vremenskih uvjeta te se te se to pravo poštuje u praksi. Unatoč zakonskim odredbama problemi se javljaju kod zatvorenika koji se nalaze u izdvajanju ili izolaciji jer se njima često ne pruža tih sat vremena rekreacije, iako je to zakonski određeno. Zakon propisuje da se u svakoj kaznionici mora nalaziti dvorana i sportski tereni s odgovarajućom opremom za individualnu i grupnu vježbu, no samo pet kaznionica od njih 34 u Grčkoj ima takve sadržaje. U 24 kaznionica postoje višenamjenske dvorane koje se koriste i za sportsku rekreaciju, a povremeno se u nekim kaznionicama održavaju sportski događaji koje organiziraju skupine i udruge izvan kaznionica (European Prison Observatory, 2014).

U Republici Hrvatskoj se zatvorenicima nastoje omogućiti različite vrste aktivnosti u slobodno vrijeme, sukladno njihovim interesima, ali i resursima kaznionica. Te aktivnosti uglavnom se odnose na sportsko-rekreativne i kulturno-umjetničke sadržaje. U izvješću o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2014. godinu (Ministarstvo pravosuđa, 2015) navodi se da su, shodno tome, za zatvorenike organizirani koncerti i kazališne predstave, kao i vjerski obredi. Kao i u svim zemljama do sada, i u hrvatskim kaznionicama i zatvorima zatvorenicima je omogućen pristup knjižnicama, bilo onima unutar kaznionica ili pak gradskim. Osim toga, zatvorenicima je omogućena nabava knjiga, raznih časopisa, publikacija i dnevnog tiska putem vlastitih sredstava u zatvorskim prodavaonicama.

U sklopu većine kaznionica, zatvorenici se u slobodno vrijeme mogu pridružiti literarnim, to jest, novinarskim sekcijama. U sklopu njih, zatvorenici uz pomoć osoblja iz tretmana pišu članke te pripremaju časopise za tisak, a najčešće se bave problematikom vezanom uz specifičnosti njihovog života.

Zatvorenici ne samo da su uključeni u glazbene radionice, već oni sami imaju svoje sastave te potpuno samostalno pripremaju i izvode glazbene priredbe. Najpoznatiji su sastavi iz kaznionica u Glini, Lipovici-Popovači i Požegi.

Zatvorenici imaju pristup i likovnim radionicama, a radove nastale na tim radionicama koriste kako bi dekorirali vlastite prostorije, zajedničke prostorije za vrijeme blagdana ili pak se organiziraju izložbe, a često se ti radovi i prodaju. Tako je primjer dobre prakse upravo primjer prodajne izložbe koja je 2014. godine organizirana u Ministarstvu pravosuđa za

vrijeme božićnih blagdana, a u njoj su sudjelovale sve kaznionice s područja Republike Hrvatske (Ministarstvo pravosuđa, 2015).

Kaznionice i zatvori Republike Hrvatske organiziraju sportske događaje i turnire, a oni se najčešće održavaju unutar samih kaznionica i zatvora, što zbog manjeg rizika kojim se izlaže lokalna zajednica, što i zbog jednostavnije organizacije. Međutim, postoji primjeri dobre prakse gdje kaznionice surađuju s raznim klubovima u lokalnoj zajednici te organiziraju zajedničke utakmice. Kaznionica u Glini ima takvu suradnju s lokalnim košarkaškim klubom Glina, ali i nogometnim klubovima iz Gline i Topuskog. Zatvorenici iz Kaznionice u Turopolju i Kaznionice u Lipovici–Popovači jednom godišnje sudionici su turnira koji organizira Udruga za kreativni socijalni rad Zagreb, a namijenjena je zatvorenicima ovisnim o drogama (Ministarstvo pravosuđa, 2015). Na ovaj način kaznionice ne samo da pripremaju zatvorenike za boravak na slobodi i aktivno sudjelovanje u lokalnoj zajednici, već upoznaju lokalnu zajednicu sa zatvorenicima te djeluju na smanjenje predrasuda i otpora prema njima.

7. Kritički osvrt na provedbu općih metoda tretmana zatvorenika u zemljama Europske Unije

Prva kritika odnosi se na dostupnost izvješća vezanih uz rad, obrazovanje i slobodno vrijeme zatvorenika, kao i nedostatak transparentnosti u provođenju istih. Ukoliko i postoje primjeri dobre prakse ili sustavi koji izvrsno funkcioniraju, o njima se ne može pronaći mnogo informacija, a kada se pronađu, obično su šture i ne pružaju dublji uvid u programe, metode i sadržaje rada. Također, često postoji literatura koja nije prevedena na neki od svjetskih jezika što predstavlja problem za sve osobe koje nisu tog govornog područja, a pokušavaju pristupiti podacima. Najveći problem se javlja kod rada zatvorenika, području najsklonijem protupravnom postupanju i iskorištavanju koje bi uistinu trebalo biti transparentno. Osim nedostatka izvješća, primjećuje se generalni nedostatak informacija o programima unutar kaznionica i zatvora. Pretpostavka jest da mnogo zanimljivih i inovativnih inicijativa prolazi neprimijećeno i nezabilježeno. O većini primjera dobre prakse navedenih u radu postoje zabilješke ili izvješća jer su iz europskih fondova ili različitih sustav financiranja dobiveni resursi pa su se ti troškovi morali opravdati kroz neki oblik izvješća ili predstavljanja projekta u javnosti.

Slijedeća generalna zamjerka svim dostupnim podacima jest nedostatak evaluacije. Ovdje se primarno to odnosi na primjere dobre prakse čiji koncepti i ideje uistinu zvuče zanimljivo i inovativno, no nedostaci evaluacije procesa i ishoda ne mogu empirijski potvrditi njihov pozitivni utjecaj na zatvorenike. Ukoliko postoje evaluacije one su anegdotalnog oblika ili sadrže doživljaje zatvorenika ili ostalih sudionika projekta čija mišljenja jesu bitna no na temelju njih se ne može očekivati financijska podrška raznih državnih agencija ili implementiranje programa iz godine u godinu.

Unatoč brojnim propisima i zakonima, stanje općih metoda tretmana zatvorenika u državama Europske Unije nije obećavajuće.

Što se tiče rada zatvorenika u zemljama Europske Unije, ne može se donijeti generalni zaključak. Iako je većina zemalja prilagodila svoje zakonske okvire Standardnim minimalnim pravilima te Europskim zatvorskim pravilima, uvjeti rada i mogućnosti zapošljavanja uvelike

se razlikuju od zemlje do zemlje. Poražavajući je podatak da se zatvorenici često zapošljavaju na poslovima poput čišćenja kaznionica, koji im ne omogućuju razvijanje specijaliziranih vještina koja bi mogla pridonijeti zapošljavanju nakon što izađu na slobodu. Pozitivno je to što u područjima gdje je mogućnost rada rijetkost postoji velika potražnja za zapošljavanjem. Iako se ne može sa sigurnošću tvrditi je li to zbog želje za usvajanjem novih vještina ili pak želje za stjecanjem financijskih resursa, jedno nikada ne isključuje drugo te bi se pružanjem zaposlenja tim zatvorenicima omogućilo oboje. Mogućnosti zapošljavanja zatvorenika u kaznionicama sadrže velik potencijal, međutim ostavlja se dojam da se zatvorenici zapošljavaju samo kako bi ih se odvratilo od raznih drugih socijalno nepoželjnih ponašanja.

Kada se govori o obrazovanju zatvorenika, stanje je neujednačeno poput onog koje se tiče rada zatvorenika. Pohvalno je što se uistinu radi na iskorjenjivanju nepismenosti te se to čini kao jedan od bitnih zadataka zatvorskog obrazovanja. Nemoguće je ustvrditi koja je od država koje su radom obuhvaćene najnaprednija jer čak ne postoji ujednačenost unutar svake države. Osim iskorjenjivanja nepismenosti, osnovnoškolsko ili elementarno obrazovanje jedan je od prioriteta gotovo svih zemalja, a zatim slijedi strukovna izobrazba. Usmjerenje na akademsko obrazovanje nije veliko, pogotovo jer se obrazovni programi često provode u kombinaciji s radom zatvorenika gdje kaznionice na neki način profitiraju ukoliko se zatvorenik specijalizira za određenu djelatnost te tu djelatnost obavlja tijekom svog boravka tamo. Potvrdu kako obrazovanje zatvorenika ide ukorak s vremenom daje činjenica da se sve više zemalja usmjerava i na informacijsku i medijsku pismenost zatvorenika – kako onih mlađi, tako i starijih. Upravo se kroz taj aspekt obrazovanja najčešće i ostvaruje suradnja s dionicima izvan zatvorskog sistema te bi se ta praksa trebala nastaviti jer ne samo da se time omogućuje kvalitetno obrazovanje zatvorenika, već se i razbija jednolična rutina zatvorskog života, a i rasterećuje se zatvorsko osoblje.

Iako postoje primjeri dobrih praksi te suradnja s dionicima izvan zatvorskog sistema, relativno je malen broj zatvorenika uključen u obrazovanje. Ni postotak onih uključeni u rad nije mnogo viši od onih uključenih u rad te se postavlja pitanje koliko zatvorenika provodi stihijski svoje vrijeme, a koliko zatvorenika nije sposobno za rad. Još jedno područje u kojem postoji prostor za diskusiju jest koliko zatvorenika prihvaća rad umjesto obrazovanja i strukovne izobrazbe jer dobivaju financijsku naknadu, a ne mogu percipirati korisnost obrazovanja.

Situacija koja se tiče slobodnog vremena je mnogo bolja od onih koje se tiču rada i obrazovanja zatvorenika. Na ovom području uistinu se pronalaze brojni zanimljivi primjeri dobre prakse, od snimanja filma unutar kaznionice pa sve do projektiranja i izgradnje knjižnice. Najpohvalnije jest što su ti primjeri dobre prakse ne samo rezultat zatvorskog osoblja, već i same inicijative zatvorenika, ali i sudionika izvana što pokazuje da je možda došlo do pomaka u percepciji i stereotipnom razmišljanju o zatvorenicima. Također, činjenica da su zatvorski sustavi preopterećeni raznim problemima zasigurno utječe na prihvaćanje zanimljivih inicijativa i dodatne pomoći izvan sektora, što u konačnici ima potencijal pozitivnog utjecaja na zatvorenike. Osim toga, veća je vjerojatnost uključivanja zatvorenika u aktivnosti koje ne zahtijevaju svakodnevni rad ili učenje, već su nešto što ih interesira ili razbija monotoniju institucionalnog života, posebice ako su u takve aktivnosti uključene osobe koje nisu inače dijelom zatvorskog sustava te za zatvorenike predstavljaju promjenu.

8. Usporedba i preporuke za unaprjeđenje općih metoda tretmana u Republici Hrvatskoj

Generalno gledajući, Republika Hrvatska s obzirom na vlastite resurse, ekonomsku situaciju, uvjete i mogućnosti svojim zatvorenicima pruža relativno kvalitetan tretman u domeni općih metoda tretmana u usporedbi s ostalim zemljama Europske Unije koje su ovim radom obuhvaćene. Kako uvijek postoji mjesta za napredak, tako su kreirane i ove preporuke koji bi mogle još više unaprijediti kvalitetu. Svaka od navedenih preporuka ponajviše zahtjeva dodatan angažman Uprave za zatvorski sustav i samog zatvorskog osoblja, a ne promjenu postojećih zakonskih okvira te su samim time predstavljaju dostižne ciljeve koji bi unaprijedili opći tretman zatvorenika u Republici Hrvatskoj. Također, neke od preporuka se možda u drugačijem obliku i provode unutar kaznionica, a da o tome nema dostupnih informacija ili pak se smatraju sastavnim sadržajem svakodnevnog rada zatvorskog osoblja te nisu posebno istaknute ili naglašene u dokumentima ili izvješćima.

Kada se govori o radu zatvorenika, Republika Hrvatska prednjači u provedbi ove metode tretmana s obzirom na ostale zemlje Europske Unije obuhvaćene ovim radom te se nalazi u istom rangu kao i neke od zemalja koje se općenito smatraju naprednijim, poput Njemačke. Osim što ima jednu od najviših stopa zaposlenosti, mogućnosti rada uistinu su raznovrsne – od vinogradarstva, stočarstva, drvne industrije pa sve do ugostiteljstva. Za razliku od nekih zemalja, zatvorenici su plaćeni za svoj rad te im ta zarada omogućuje štednju za budući život na slobodi, ali i poboljšanje vlastitog životnog standarda unutar kaznionice. U području rada postoji prostora za napredak, ali s obzirom na ostale zemlje, uvjete unutar Republike Hrvatske i sam formalni okvir, može se reći da su uvjeti u ovom području iznadprosječni.

Kako bi se rad zatvorenika unaprijedio i u većoj mjeri zatvorenike pripremio za potrebe tržišta rada i život na slobodi (neki od ciljeva koji se radom pokušavaju postići) predlaže se izrada programa poput onog u Kataloniji nazvanog Orijentacijski program osposobljavanja i rada koji zatvorenike informira o pravima i obvezama koji proizlaze iz radnog odnosa, izvorima zapošljavanja, metodama i tehnikama za traženje posla, kao i vrstu odnosa koji se uspostavljaju u radnom okruženju. Iako zatvorenici radom dobivaju iskustvo, često slijedom nedostatka komunikacijskih vještina i prosocijalnih uzora sebe ne znaju predstaviti kao

potencijalne zaposlenike te naglasiti svoje vještine te bi takav program bio izuzetno vrijedan dodatak već dobro uhodanom sistemu zapošljavanja zatvorenika. Osim tog aspekta, zatvorenici često nakon dugotrajnih kazni zatvora nisu u mogućnosti sami se prilagoditi promjenama u društvu te ih informiranje o sve većem broju izvora oglasa za potencijalno zaposlenje i načinima stvaranja prilika za zaposlenje mogu potaknuti na proaktivnost u traženju istog.

Druga preporuka koja se tiče rada zatvorenika jest proširenje mogućnosti zaposlenja na zahtjevnijim poslovima. Iako je ova preporuka izrazito optimistična, ponekad se u zatvorskom sustavu pronađu ljudi sa specijalnim vještinama i sposobnostima te ukoliko se oni pronađu, potrebno je njihove vještine nastaviti poticati. Uz pravilnu procjenu rizika, ta ideja i nije toliko strana hrvatskom zatvorskom sustavu, kao što pokazuje i primjer jednog zatvorenika koji je tijekom izdržavanja kazne u Zatvoru u Šibeniku nastavio obavljati vlastitu djelatnost, ali i brojnih zatvorenika koji tijekom izvršavanja kazne zatvora zadržavaju svoje redovno zaposlenje izvan kaznionica.

Obrazovanje zatvorenika u Republici Hrvatskoj prosječno je te u zemljama Europske Unije postoje primjeri lošijih sustava (Poljska), ali i onih uistinu naprednijih (nordijske zemlje). Kao i u ostalim zemljama, obrazovanje u Republici Hrvatskoj posebice je usmjereno na zatvorenike bez završene osnovne škole, nepismene zatvorenike te strance, dok se izobrazba za specifična zanimanja pruža onda kada za to postoje uvjeti, ali i potrebe tržišta. Preporuke vezane uz obrazovanje zatvorenika u kaznionicama Republike Hrvatske odnose se na proširenje mreže suradnje s civilnim sektorom kako bi se zatvorenicima omogućilo učenje ostalih životnih vještina, kao i komunikacijskih i socijalnih vještina. Ova preporuka može se kombinirati s onom ranijem opisanom koja ističe potrebitost programa koji bi se usmjerio na osposobljavanja zatvorenika za traženje zaposlenja nakon izlaska na slobodu.

Također, zanimljiv se čini i koncept neformalnog obrazovanja koji je prisutan u latvijskom zatvorskom sustavu. Zasigurno postoji izvjestan broj zatvorenika u Republici Hrvatskoj s posebnim vještinama te talentima, kao što je već ranije spomenuto, te bi bilo uistinu zanimljivo vidjeti postoji li mogućnost da upravo ti zatvorenici prenose svoja znanja ostalim zatvorenicima koje to područje zanima. Na taj način bi se smanjila potreba za uvođenjem trećih osoba u zatvorski sustav, što zna biti dugotrajan, zamoran, ali i skupocjen postupak, dok bi se zatvorenicima ukazalo povjerenje i poticalo bi ih se na proaktivnost.

Treći prijedlog koji bi pridonio obrazovanja zatvorenika u Republici Hrvatskoj jest onaj po uzoru na njemačku kaznionicu Neuruppin-Wulkow, a odnosi se na samu edukaciju strukovnih učitelja. Kvaliteta poučavanja često ovisi od učitelja do učitelja, međutim, dodatne edukacije zasigurno bi utjecale na njihov rad, a samim time i na kvalitetu obrazovanja zatvorenika. Pod edukacijom se ovdje podrazumijeva upoznavanje strukovnih učitelja i ostalih koji rade na obrazovanju zatvorenika s posebnostima zatvoreničke populacije, ali i učenje vještina asertivnog ponašanja, postavljanja granica i pravila, kao i rješavanje problema kako u dosad nepoznati teren ne bi ulazili nepripremljeni te kako bi maksimizirali učinke vlastitog rada.

Slobodno vrijeme zatvorenika u Republici Hrvatskoj je iskorišteno na konstruktivan i produktivan način. Ne samo da se poštuju zadani zakonski okviri, već se kroz primjere vidi da se zatvorenicima pruža maksimum, s obzirom na postojeće uvjete i resurse. Od likovnih i dramskih radionica, do glazbenih nastupa i sportskih natjecanja, u svakoj od hrvatskih kaznionica može se pronaći nešto zanimljivo. Shodno tome, jedina preporuka jest da se zatvorsko osoblje potiče na razmjenu informacija i ideja te da ubuduće nastoje proširiti lepezu mogućnosti koja se pruža zatvorenicima jer primjera dobre prakse postoji i više nego dovoljno upravo unutar same Republike Hrvatske.

9. Zaključak

Reakcije društva na kriminalitet i oblici kazne mijenjali su se kroz povijest. U nedavno vrijeme stručnjaci koji se bave penologijom i kriminologijom došli su do zaključka da retributivni sustav i puko lišavanje slobode zatvorenika ne utječu na smanjenje kriminaliteta ili na samog zatvorenika. Stoga se dana, uz lišavanje slobode koriste i opće metode tretmana zatvorenika koje obuhvaćaju rad, slobodno vrijeme i obrazovanje te sačinjavaju sadržaj institucionalnog život.

Rad pruža zatvorenicima način smislenog provođenja vremena, stjecanje financijskih sredstava te radnog iskustva, štednju za život nakon izlaska na slobodu, ali i poboljšanje trenutnog životnog standarda unutar penalne ustanove. Obrazovanje zatvorenika usmjereno je na opismenjavanje, učenje novih vještina te povećanje mogućnosti zapošljavanja. Aktivnosti u kojima zatvorenici sudjeluju u slobodno vrijeme smatraju se korisnima ta suzbijanje monotonije, facilitatori poboljšanja odnosa, ali i način rješavanje i oslobađanja izgrađenih emocija i napetosti koje su posljedice institucionalnog života.

Što se tiče rada zatvorenika u zemljama Europske Unije, može se reći da se zemlje drže minimalnih standarda propisanih međunarodnim dokumentima, ali i vlastitim pravnim dokumentima. U većini zemalja je rad zatvorenika plaćen te podrazumijeva bavljenje najosnovnijim vrstama rada, poput održavanja čistoće te manjih tehničkih popravaka, a primjetan je rast privatizacije poslova unutar kaznionica. Primjeri dobre prakse mogu se pronaći u Ujedinjenom Kraljevstvu, Španjolskoj i Latviji.

Kada se govori o obrazovanju zatvorenika, na razini cijele Europske Unije postoje brojni programi koji se implementiraju uz ono osnovno obrazovanje koje je svaka kaznionica dužna omogućiti. Svim zemljama je zadatak pružiti osnovnoškolsko obrazovanje onima koji ga nisu završili, iskorjenjivanje nepismenosti, ali i posvećivanje posebne pažnje zatvorenicima stranim državljanima te omogućavanje učenje jezika. Sve kaznionice zakonski su obvezne osigurati učionice u kojima će se te aktivnosti održavati. Osim što se puno pažnje posvećuje tipičnom osnovnoškolskom i strukovno obrazovanju, brojne zemlje imaju primjere dobre prakse koji se temelje na suradnji s civilnim sektorom. Velik naglasak je korištenju raznih multimedijalnih i informatičkih alata pa je posredan i velik utjecaj na informatičku i medijsku pismenost zatvorenika. Postoje mogućnosti i za visokoškolsko, to jest, akademsko

obrazovanje zatvorenika, međutim, taj oblik obrazovanja najčešće se odvija na daljinu te o trošku zatvorenika.

Najveći broj primjera dobre prakse odnosi se na aktivnosti koje se tiču slobodnog vremena zatvorenika. Zakonski okviri tu se u većini zemalja odnose na provođenje vremena na svježem zraku te rekreaciju pa stoga postoji prostor za improvizaciju i inovativnost u osmišljavanju ostalih aktivnosti. Također, svaka od kaznionica mora imati knjižnicu dok njena opremljenost ovisi o resursima kaznionice. Upravo knjižnice često predstavljaju žarišnu točku raznih slobodnih aktivnosti, poput izrade i uređivanja časopisa, čitanje knjiga, provođenja biblioterapijskih radionica. Najčešće se u zemljama Europske Unije unutar konteksta slobodnog vremena govori o likovno-kreativnim radionicama, glazbenim nastupima, dramskim i plesnim tečajevima i radionica i tako dalje.

Unatoč brojnim propisima i zakonima, stanje općih metoda tretmana zatvorenika u državama Europske Unije nije obećavajuće – većina zatvorenika nije radno angažirana, a kada jest, ne postoji odgovarajuća naknada. Iako postoje brojne mogućnosti za stjecanje osnovnoškolskog i strukovnog obrazovanja, mali je broj zatvorenika uključen u obrazovanje, a primjeri dobre prakse mogu se pronaći u pojedinim kaznionicama te ne predstavljaju standard za sve zemlje. Kritike koje se odnose na opće metode tretmana zatvorenika jesu nedostatak dostupnih izvješća vezanih uz rad, obrazovanje i slobodno vrijeme zatvorenika, kao i nedostatak transparentnosti u provođenju istih. Osim toga, za većinu programa ne postoji adekvatna te postoji generalni nedostatak informacija o programima unutar kaznionica i zatvora. Unatoč tome, Republika Hrvatska s obzirom na vlastite resurse, ekonomsku situaciju, uvjete i mogućnosti svojim zatvorenicima pruža kvalitetan tretman u usporedbi s ostalim zemljama Europske Unije.

Autorica smatra da je za unaprjeđenja općih metoda tretmana na području rada potrebno kreirati i provoditi programe koji bi zatvorenike sustavno pripremali za traženje zaposlenja i predstavljanje sebe kao potencijalnih zaposlenika, poput primjera iz Katalonije te proširenje mogućnosti zaposlenja na zahtjevnijim poslovima, poput *Barbed* socijalnog poduzeća u Ujedinjenom Kraljevstvu. Također, preporuča se proširenje mreže suradnje s civilnim sektorom u području obrazovanja zatvorenika, korištenje zatvorenika sa specijalnim vještinama i znanjima za neformalno obrazovanje drugih zatvorenika te edukaciju strukovnih učitelja i priprema za rad sa zatvorskom populacijom, a uzori na tom području mogu biti Španjolska te nordijske zemlje. Unatoč tim preporukama, stav je autorice da zatvorenici u

Republici Hrvatskoj trenutno imaju pristup relativno kvalitetnom tretmanu koji je u potpunosti usklađen s propisima, a da bi primjena ovih preporuka služila za unaprjeđenje i rasterećenje trenutnog sustava. Preporuke u vezi slobodnog vremena odnose se na poticanje zatvorskog osoblja na razmjenu ideja i informacija jer svaki od navedenih primjera dobre prakse u nekom obliku već postoji unutar hrvatskog zatvorskog sustava. Za kraj bi valjalo istaknuti da se neke od ranije navedenih preporuka možda u drugačijem obliku već provode unutar kaznionica na inicijativnu pojedinaca, a da o tome nema dostupnih informacija ili pak se smatraju sastavnim sadržajem svakodnevnog rada zatvorskog osoblja te nisu posebno istaknute ili naglašene u dokumentima ili izvješćima. S obzirom na to, zadnja je preporuka upućena zatvorskom osoblju koje takve prakse provodi te ih se potiče na bilježenje, objavljivanje i širenje iskustva kako bi svojim primjerima doprinijeli kvaliteti općih metoda tretmana u Republici Hrvatskoj te kako takvi primjeri ne bi ostali nezapaženi.

10.Literatura

1. Andrews, D. A., Bonta, J., Hodge, R. D. (1990): Classification for Effective Rehabilitation. Rediscovering Psychology, 17(1). 19-52.
2. Association for Prevention of Torture. (2012): Respect for the UN Standard Minimum Rules through Effective Implementation: APT Position Paper. Preuzeto 01. travnja 2017. s http://www.apt.ch/content/files_res/apt_position_smrs_respect_through_effective_implementation0412.pdf.
3. BBC. (2010): Top award for Saughton Prison library in Edinburgh. Preuzeto 01. svibnja 2017. s http://www.bbc.com/news/10523116.
4. Bottoms, A.E., Hay, W., Sparks, J.R. (1995): Situational and social approaches to the prevention of disorder in long-term prisons. In: Flanagan, T.J. (Eds.), Long-term imprisonment. Thousand Oaks, CA: Sage. 186-196.
5. Bushway, S. (2003): Employment Dimensions of Reentry: Understanding the Nexus between Prisoner Reentry and Work. New York: New York University School.
6. Cartner, H. (1992): Prison Conditions in Romania – a Helsinki Watch Report. Human Rights Watch, New York.
7. Cavadino, M., Dignan, J. (2007): The Penal System: An Introduction. SAGE Publications Ltd., London.
8. Council of Europe. (2006): European Prison Rules. Preuzeto 16. svibnja 2017. s https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805d8d25.
9. Criminal Sanctions Agency. (2013): Prisons. Preuzeto 05. svibnja 2017. s http://www.rikosseuraamus.fi/en/index/units/prisons.html.
10. Department of Justice. (2017): Education. Preuzeto 15. travnja 2017. s https://www.justice-ni.gov.uk/articles/education.
11. Department of Justice. (2017): Sport and recreation. Preuzeto 13. svibnja 2017. s https://www.justice-ni.gov.uk/articles/sport-and-recreation.
12. Die Welt. (2012): Deutsche Knastarbeiter statt chinesische Billiglöhner. Preuzeto 06. svibnja 2017. s https://www.welt.de/wirtschaft/article108919998/Deutsche-Knastarbeiter-statt-chinesische-Billigloehner.html.
13. Eikeland, O. J., Manger, T., Asbjornsen, A. (2009): Prisoners' educational backgrounds, preferences and motivation: Education in Nordic prisons. Preuzeto 10.

svibnja 2017. s http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2: 702625/ FULLTEXT01. pdf.

14. European Prison Obsevatory. (2014): Prison conditions in the European Union. Preuzeto 15. travnja 2017. s http://www.prisonobservatory.org /index.php? option=com_content&view=article&id=27&Itemid=131.
15. Fondazione Giovanni Michelucci. (2012): Art and Culture in Prison. Preuzeto 12. svibnja 2017. s http://justicia.gencat.cat/web/.content/home/departament/ projectes_ internacionals/serveis_penitenciaris/art_cultura.pdf.
16. Foriner. (2016): Using the Virtual Campus for ESOL in prison. Preuzeto 15. svibnja 2017. s http://stats.learningandwork.org.uk/events_presentations//May2016ESOLTech MicrosoftDr%20Dan%20Brown.pdf.
17. Frey, J. H., Delaney, T. (1996): Role of Leisure Participation in Prison: A Report From Consumers. Journal of Offender Rehabilitation. 23(1). 79-89.
18. Guilbaud, F. (2010): Working in Prison: Time as Experienced by Inmate-Workers. Revue française de sociologie. 5(51).
19. Hammerschick, W. (2010): Report On E-Learning in European Prisons - Concepts, Organisation, Pedagogical Approaches in Prison Education. Preuzeto 08. svibnja 2017. s https://ec.europa.eu/epale/sites/epale/files/report_on_ e-learning_in_ european _prisons.pdf.
20. Harper, G., Chitty, C. (2005): The impact of corrections on re-offending: A review of 'what works', study. Home Office Research, Development and Statistics Directorate, London. Preuzeto 13. svibnja 2017. s http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/ 20110218135832/rds.homeoffice.gov.uk/rds/pdfs04/hors291.pdf.
21. Hawley, J., Murphy, I., Souto-Otero, M. (2013): Prison Education and Training in Europe - Current State-of-Play and Challenges. Preuzeto 1. svibnja 2016. s http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/repository/education/library/study/2013/pris on_en.pdf.
22. Huebner, B. M. (2010): Rehabilitation. Oxford University Press, USA.
23. Kjolberg, T. (2016): Prison Life in Scandinavia. Preuzeto 04. svibnja 2017. s http://dailyscandinavian.com/prison-life-in-scandinavia/.
24. Kriminal Forsorgen. (2012): The Danish Prison and Probation Service – in brief. Preuzeto 01. svibnja 2017. s http://www.prisonstudies.org/sites/default/files/ resources/downloads/inbrief_updateddec.2012.pdf.

25. Larson, D. (2013): Why Scandinavian Prisons Are Superior. Preuzeto 04. svibnja 2017. s https://www.theatlantic.com/international/archive/2013/09/why-scandinavian-prisons-are-superior/279949/.
26. Maculan, A., Ronco, D., Vianello, F. (2013): Prison In Europe: Overview And Trends. European Prison Observatory. Antigone Edizioni, Rome.
27. Makris, A. (2012): Prisons Won't Take Any More Inmates. Preuzeto 20. svibnja 2017. s http://greece.greekreporter.com/2012/01/31/prisons-wont-take-any-more-inmates/.
28. Mikšaj-Todorović, Lj., Buđanovac, A. (1998): Rehabilitacijski programi u institucijama u hrvatskoj penološkoj teoriji i praksi. Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja. 34(1). 83-92.
29. Ministarstvo pravosuđa Republike Hrvatske. (2015): Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2014. godinu. Preuzeto 12. svibnja 2017. s https://pravosudje.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Strategije,%20planovi,%20izvje%C5%A1%C4%87a/Zatvorski%20sustav/Izvjesce%20o%20stanju%20i%20radu%20kaznionica%20zatvora%20i%20odgojnih%20zavoda%20za%202014%20godinu.pdf.
30. Ministero della Giustizia. (2012): L'e-learning: metodo innovativo per la formazione in carcere. Preuzeto 08. svibnja 2017. s http://www.epeamalta.org/uploads/3/0/6/4/3064611/italian_overview.pdf.
31. Ministero della Giustizia. (2017): Lavoro in carcere. Preuzeto 08. svibnja 2017. s https://www.giustizia.it/giustizia/it/mg_2_3_0_3.page.
32. Narodne novine. (2013): Zakon o izvršavanju kazne zatvora . Preuzeto 01. svibnja 2017. s https://www.zakon.hr/z/179/Zakon-o-izvr%C5%A1avanju-kazne-zatvora.
33. Pisa, N. (2014): Turning over a new leaf: Italian prisoners will get their sentences reduced by three days for every book they read while in jail. Preuzeto 05. svibnja 2017. s http://www.dailymail.co.uk/news/article-2623518/Turning-new-leaf-Italian-prisoners-sentences-reduced-three-days-book-read-jail.html#ixzz4gtnuSvkY.
34. Pokrzywnicka, A. (2015): Turning Points - Different perspectives about art and education in prisons. Preuzeto 14. svibnja 2017. s https://ec.europa.eu/epale/sites/epale/files/turning-points.pdf.
35. Quaker Council for European Affairs. (2005): Country Report: Latvia. Preuzeto 20. svibnja 2016. s http://www.qcea.org/wp-content/uploads/2011/04/rprt-wip2-latvia-en-feb-2007.pdf.

36. Raine, J. W., Willson, M. J. (1996): Managerialism and beyond: the case of criminal justice. International Journal of Public Sector Management.
37. Secretaría General de Instituciones Penitenciarias. (2014): The Spanish Prison System. Preuzeto 13. svibnja 2017. s http://www.institucionpenitenciaria.es/__web/export/sites/default/datos/descargables/publicaciones/SIS._PENITENCIARIO_2014_ING_acc_2.pdf.
38. Solomon, A., Johnson, K., Travis, J., McBride, E. (2004): From prison to work: The employment dimensions of prisoner reentry—A report of the Reentry Roundtable, Urban Institute Justice Policy Center, Washington DC. Preuzeto 13. svibnja 2017. s http://www.urban.org/sites/default/files/publication/58126/411097-From-Prison-to-Work.PDF.
39. Steurer, S., Smith, L., Tracy, A. (2001): Three-state recidivism study, report by US Correctional Education Association for the US Department of Education, Landham, MD. Preuzeto 10. svibnja 2017. s http://www.ceanational.org/PDFs/3StateFinal.pdf.
40. The Howard League for Penal Reform. (2000): Rehabilitating work : what are prison workshops for?. Howard League for Penal Reform, London.
41. The Howard League for Penal Reform. (2008): Prison work and social enterprise: The story of Barbed. Preuzeto 10. svibnja 2017. s http://howardleague.org/wp-content/uploads/2016/05/Prison-work-and-social-enterprise.pdf.
42. United Nations. (2016): United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules). Preuzeto 01. travnja 2017. s https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/1957/06/ENG.pdf .
43. Wenzel, M., Okimoto, T. G., Feather, N. T., Platow, M. (2008): Retributive and restorative justice. Law and Human Behavior, 32, 375-389.
44. White Paper. (2007): Prison Work In Europe: Organisation And Management Of Prison Workshops. Preuzeto 06. svibnja 2017. s http://archivio.transnazionalita.isfol.it/file/White%20Paper%20-%20Prison%20work%20in%20Europe%20-%20CIRE%20-%20EQUAL%20AD%20644.pdf.
45. Zybert, B. E. (2011): Prison Libraries in Poland: Partners in Rehabilitation, Culture, and Education. Preuzeto 25. travnja 2016. s https://www.ideals.illinois.edu/bitstream/handle/2142/18742/59.3.zybert.pdf?sequence=3.